

Kolm sissetungi Saaremaale

Operatsioonid „Albion“ (1917), „Beowulf“ (1941) ja „Moonsund“ (1944)

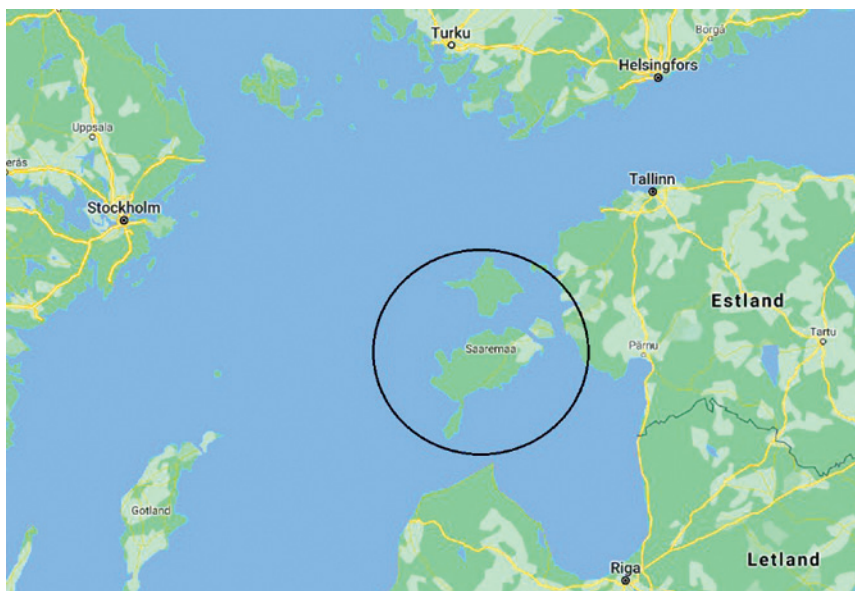
Steen Bornholdt Andersen

20. sajandi esimesel poolel vallutati Saaremaa kolmel korral eduka maabumisoperatsiooniga. 1917. aasta Saksa keiserliku armee ekspeditsiooni-korpuse dessant maandati avamerelt suurtelt sõjalaevadelt Tagalahe kallastel Saaremaa looderannikul. Wehrmachi sissetung 1941. aasta septembris ning Punaarmee dessant kolm aastat hiljem tehti Mandri-Eestist üle Suure väina, Muhumaa ja Väikese väina tammi kaudu. Artikkel annab ülevaate kõigist kolmest operatsioonist ning hindab nende läbiviimist, lähtudes doktriinidest ja sõjapidamis põhimõtetest.

Saaremaa¹ on Lääne-Eesti saarestiku kõige suurem saar. Saaremaad nagu ka saarestiku teisi suuremaid saari Hiiu- ja Muhumaad mandrist eraldav madal ja saarterikas Väinameri on sajandeid kaitsnud mööda Eesti ja Läti rannikut kulgenud tähtsaid kaubateid. Sõjalisest vaatenurgast on saared funktsioneerinud rannikukaitsena ning tugipunktina Liivi lahe lõunakaldal asuva Riia mereühenduste kontrollimiseks. Saarte ja mandri vahele jäävad madalad rannaveed andsid varju Läänemere põhjaosa karmide tormide eest ning pakkusid merejõududele turvapaika varude täiendamiseks ja üllatusoperatsioonide baasina. Seetõttu on saared ajaloo vältel pälvinud strateegilist tähelepanu. Õeldu kehtib ka 20. sajandi kohta, mil kahe maailmasõja ajal toimus kolm edukat sissetungi Saaremaale.

Kolmel dessandil olid erinevad strateegilised ja sõjalised eesmärgid ning ka erinevad osalejad. 1917. aasta sissetungi tollal Vene impeeriumi koosseisu kuulunud Saaremaale plaanisid ja teostasid keiserliku

¹ Siin ja edaspidi kasutatakse nüüdisaegseid Eesti kohanimesid.

Joonis 1. Saaremaa: operatsiooni piirkond²

Saksamaa relvajõud. 1941. aastal ründas saart kaitsvaid Nõukogude vägesid Wehrmacht ja 1944. aastal oli olukord vastupidine: Nõukogude Liit vallutas saare Saksamaalt tagasi.

Eriti 1917. aasta sissetung – operatsioon „Albion“ – on äratanud rahvusvahelist huvi sõjaajaloolaste ja kõigi väeliikide ohvitseride seas, sest seda võib pidada üheks esimeseks – kui mitte kõige esimeseks – taktikaliseks operatsiooniks, mille kavandas tänapäevases sõjalises mõttes tõeliselt lõimitud ühendstaap, ja operatsioon oli pealegi edukas! Teise maailmasõja aegseid sissetunge pole „Albioniga“ samas ulatuses rahvusvaheliselt uuritud ega analüüsitud. Võib-olla seetõttu, et neis mõlemas puudusid hoogsad soomusväeoperatsioonid ja silmapaistvad läbimurded, võrreldes peajõudude maismaaoperatsioonidega „Barbarossa“ 1941. aastal ja „Bagration“ 1944. aastal ning tohutu huviga, mis viimastele osaks sai. Siiski sisaldavad ka need dessandid operatsiooni- ja taktikaaspekte,

² Kõik kaardid, kui ei ole teisiti märgitud, on koostanud ja kujundanud Valdis Kuzmins, Läti Riigikaitseakadeemia ajaloolane ja teadur.

mis vääriskid uurimist ning oleksid õpetlikud nii tsiviilajaloolastest kui ka sõjaväelastest uurijatele.

Esiteks, kõigist kolmest pealetungist väljusid võitjana ründajad. Järgmiseks, Saaremaa üldine taristu polnud 27 aasta jooksul, mis eraldas Saksa vägede maabumist Tagalahes 1917. aasta oktoobris ja saare tagasi-vallutamist Punaarmee poolt 24. novembril 1944, peaaegu üldse muutunud. Samuti oli enamiku kasutatud relvasüsteemide tehniline tase suhteliselt võrreldav. Huvitaval kombel oli kõigi kolme operatsiooni puhul sarnane Saaremaa maastikuliste iseärasuste sõjaline kasutamine, olenevata sellest, kas vaadelda sündmusi kaitsjate või ründajate vaatenurgast. Siiski on üks oluline tähelepanek: jõudude vahekord oleks 1944. aastal pidanud andma ründajaile eduseisu otsekohe, kuid ometi läks nädalaid, enne kui saar vallutati; võrreldes 1941. aasta operatsiooniga, kui Saaremaa põhiosa vallutamine võttis aega ainult mõne päeva, hoolimata sellest, et jõud olid palju võrdsemad.

Kõik eelöeldu inspireeris 2019. aasta kevadel Taani Kuningliku Kaitsekolledži ja Läti Riigikaitseakadeemia kahemehelise uurimisrühma uurimisreisi Saaremaale. Reisi põhieesmärk oli vaadelda ja võrrelda kolme sündmust ning seejärel välja valida konkreetsed ja huvitavad taktikalised situatsioonid sõjalise väljaõppe- ja arendustegevuse – lahinguväljaküllastuse (*staff ride*) – jaoks koos meie partneritega.

Siinne artikkel tutvustab lugejale üldjoontes kolme maabumise sündmustikku. Ülevaates antakse kätte pidepunktid kolme sündmuse võrdlemiseks, et arutleda, miks sündmused juhtusid, nagu nad juhtusid, üksikasjalikult täpsustamata, kuidas ja kus need juhtusid. Käesolev artikkel on praktiku katse esitleda sõjaajaloolisi üksikjuhtumeid ja uurida lähemalt nende kasutatavust nüüdisaegse sõjalise mõtte ja operatsioonide jaoks. Saaremaa operatsioonide puhul on ilmselgelt määrava tähtsusega Saaremaa saareline asend. Sõjalises kontekstis tähendab see, et lahinguvälja kujundamine erineb mandril peetava lahingu omast. Mandril tähendab see üsna üheselt sõjaliste vahendite õigeks ajaks õiges koguses õigesse kohta siirmist. Saaremaa on aga saar ja kõik sõjalised vahendid tuleb sinna toimetamiseks laadida laevadele või lennukitele, mis muudab operatsioonid kulukaks ning aeganõudvaks, suurendades sellega tegevuse keerukust ja riskantsust.

Kolm sissetungi Saaremaale teeb huvitavaks ka asjaolu, et tegemist on kolme erineva pealetungidoktriini alusel ja kolme erineva kaitsedoktriini vastu, kuid ühel ja samal maastikul ning ligilähedasel tehnoloogilisel tasemel läbi viidud operatsioonidega.

Iga sõjaline kampaania, iga lahing ja iga kokkupõrge on ainulaadne, sest iga üksikjuhtum koosneb teguritest, mis sõltuvad väljaõppe tase-
mest, relvastuse ja varustuse võimekusest, hooldusest ja töökindlusest ning mitte vähem tähtsal kohal olevatest juhtimisotsustest. Need alustõed kujundavad ja suunavad lahinguväljal toimuvat. Aja jooksul on sõjalised mõtlejad teinud sõjalistest üksikjuhtumitest järeldusi eesmärgiga luua raamistik sõja alustõdede mõistmiseks, et muuta need suunisteks, mida väejuhid peaksid selgete plaanide koostamisel ja edukate operatsioonide juhtimisel arvesse võtma.³ Neid esitatakse sageli üldisel tihendatud kujul ja nimetatakse sõjapidamise põhimõteteks:⁴

- eesmärgi valik ja sellest kinnipidamine,
- võitlusvaimu alalhoidmine,
- pealetung,
- operatsioonijulgeolek,
- üllatusmoment,
- jõudude koondamine,
- jõudude säästlik kasutamine,
- paindlikkus,
- koostöö,
- jätkusuutlikkus.

Ilmselt on mis tahes katsel jagada taktikalised sündmused Saaremaal ühemõtteliselt pealkirjastatud lahtritesse omad puudused. Üks konkreetne taktikasündmus langeb harva üksüheselt kokku ainult ühe sõjapidamis-
põhimõttega. Ükskõik missugune taktikaline olukord hõlmab juba loomu poolest eri sõjapidamis-
põhimõtete komponente. Operatsiooni edenedes erineb ja muutub isegi iga põhimõtte osakaal. Käesoleval

³ Frank L. Johnson, „The Principles of War,“ *Naval War College Information Service for Officers* vol. 4, no. 2 (October, 1951): 1.

⁴ Suur osa riike on välja arendanud oma variandi sõjapidamis-
põhimõtetest, nii et nende arv erineb riigiti (jäädes kõige sagedamini üheksa ja 12 vahele). Siin on kasutatud Ühendkuningriigi kaitsedoktriini 2014. aasta väljaannet (JDP 0-01 5th edition).

juhul on eesmärgiks valida välja kolme sissetungi maismaaooperatsioonidele iseloomulikud tunnused ja tuua esile peamised järeldused, mis tulenevad taktikasündmuste kulgemisest Saaremaal.

Pidades silmas asjaolu, et rünnak ettevalmistatud ja väljaõppinud vastase poolt kindlustatud saarele on oma loomult lahing, mille puhul on määravad selle geograafiline ulatus ning jõudude kokkupanemise piiratud võimalused maabumise järel, näivad kaalukaimad olevat neli sõjapidamispehõhimõtet.

- *Eesmärgi valik ja sellest kinnipidamine* – miks rünnatakse ja miks teine pool tahab kaitsta?
- *Pealetung* – ründaja tahab ilmselgelt rünnata; kuidas on aga kaitsjaga? Juhul kui taktikalised võimed ründaja tagasitõrjumiseks rannas ei ole piisavad, tuleb ründaja edu vältimiseks kaaluda pealetungielementi.
- *Üllatusmoment* – see on palju enam kui vastase tabamine ootamatult. See on paljuski vahendite ja võimete siirmine selleks, et muuta tasakaalu lahinguväljal, ja viis, kuidas nõrgem pool saab võtta vastaselt võimaluse rakendada oma täielikku lahinguvõimet ja seega saavutada lahinguväljal tasakaal või isegi paremus.
- *Paindlikkus* – on sageli seotud ressursside ja vahendite loomingu- lise kasutamise, kuid plaanimisel on see ka erksuse ja kerksuse summa ja mis kõige tähtsam, suutlikkus taastada vaenlase löögist ning kohaneda olukorraga kiiremini ja vankumatumalt kui vaenlane.

Need neli on peamised printsõibid, mis aitavad tuvastada saavutatud edu operatsioonilised kandjad ning samuti mõista planeerimise tuumikkomponente, mis kolm kõne all olevat pealetungioperatsiooni lõpuks võidule viisid. See ei tähenda, et ülejäänud sõjapidamispehõhimõtted oleksid ebaõulised või üleliigsed. Seda nad ei ole, vaid on sama tähtsad.

Näiteks on ilmne, et venelaste suutmatuse kinni pidada *võitlusvaimu alalhõidmise* pehõhimõttest 1917. aastal viis nende kaitsõ täieliku kokkuvarisemiseni samal aastal. Ülejäänud sõjapidamispehõhimõtete tähtsus on võib-olla vähem silmatorkav, kuid *operatsioonijulgeolek*, *jõudude koondamine* ja *jõudude säästlik kasutamine* ning mitte kõige viimasena ka *koostõõ* on otsustava tähtsusega kaalutlused iga ühendoperatsiooni puhul, et

tagada ülesande – sissetungi – täitmine. Kaitses olijale kehtivad sarnased otsustusraamid, sest tema operatsioonipiirangud võivad olla samaugused või isegi halvemad. Asi on selles, et kui maabumislavastik on lahkunud pealeaadimisalt, ei saa operatsiooni enam katkestada ja tulemus sõltub otsustest, tegevusest ja vastutegevusest operatsiooni edenedes. Sedasama saab öelda *jätksuutlikkuse* kohta. Lõpuks on need neli põhimõtet välja valitud selleks, et uurida, miks Saaremaad puudutavad otsused langetati just nii, nagu need 1917., 1941. ja 1944. aastal langetati.

Operatsioon „Albion“ 1917. aastal⁵

Operatsiooni ülevaade

Saksamaa kirderindel pöördus strateegiline olukord 1917. aasta hilissuvel ja varasügisel Saksamaa kasuks. Venemaa pealinnas Petrogradis oli alates veebruarirevolutsioonist valitsenud poliitiline segadus ja rahva soov sõda jätkata vähenes kiiresti. Vene armee ja laevastik olid soldatite komiteede tugeva surve all ning sellel oli kahjulik mõju sõjaväe juhtimisstruktuurile ja võitlusvõimele. Saksamaa vaatenurgast näis sügisene pealetung Riia suunas ja võimalik, et veelgi kaugemale itta väga paljutootav.

Kui Saksa armee kõrgeim väejuhatus (*Oberste Heeresleitung*) kavandas 1917. a septembri algul Riia vallutamist, muutus Lääne-Eesti saarte hõivamine aktuaalseks teemaks nii mere- kui ka maaväe sõjalistele plaanijatele.⁶ Operatsioonitasandil kujutanuks saarte Saksa vägede kätte minek Põhja-Lätis ja Eestis asuvatele Vene vägedele otsest ohtu ning tähendanuks Vene mereväele ja Briti allveelaevadele ilmajäämist oma miiniväljadega kaitstud turvalistest sadamatest ja baasidest Lääne-Eesti saarte ja mandri vahelistes madalates vetes. See võimaldanuks Saksa

⁵ Peatükk põhineb mitmel allikal, sealhulgas 42. jalaväediviisi lahingujärgsel aruandel, kuid erilist tähelepanu väärrib maaväe tegevuse sisutihe kirjeldus Benedikt Zacheri artiklis „Operation ALBION 1917: A case study of Planning, Mission Command and Morale“, mis ilmus Balti Kaitsekolledži artiklikogumikus „Ad Securitatem“.

⁶ Saksa merevägi oli mõnda aega kaalunud saarte oma valdusse võtmist selleks, et kahandada Vene mereväe suutlikkust Läänemerele välja murda, samal ajal kui maaväge huvitas saartega seoses rohkem oma tiiva kaitse.

vägedel võtta kasutusse Riia sadam ning kaitsta Vene Balti laevastiku eest Saksa üksusi, mis paiknesid Riia ümbruses ja Lätis.

Sõjalis-strateegilisel tasandil pakkus saarte oma valdusse võtmine sobivat koosteala võimalikeks mereväe pealetungioperatsioonideks, et ähvardada Venemaa mereülemvõimu Soome lahel. See võis isegi pakkuda lisavõimalusi otseseks Venemaa pealinna Petrogradi ohustamiseks. Poliitilis-strateegilisel tasandil võinuks Saaremaa langemine ja teised tugevad löögid Vene jõudude vastu Lätis ja Eestis olla piisavad selleks, et destabiliseerida uut ja habrast Vene valitsust ning viimaks sundida Venemaad sõlmima separaatrahu Saksamaaga.

Venelaste Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saartega seotud sõjalised eesmärgid hõlmasid samu argumente, kuid vastassuunaliselt. Taktika-tasandil andsid Vene positsioonid Saaremaal venelastele kontrolli Liivi lahe üle. Operatsioonitasandil moodustas Saaremaa koos sealse rannakaitsesuurtükiväe ja tõhusate mereväe miiniväljadega Soome lahe idasopis asuva Petrogradi mitmetasandilise kaitse esimese kaitseliini. Kontrolli kaotamine Saaremaa ja Väinamere üle võinuks viimaks ohustada ka Venemaa pealinna. Vene poole lahendus sellele sõjalisele probleemile oli Muhu väina kindlustatud positsiooni formeerimine peakorteriga Saaremaa lõunarannikul Kuressaares ja tagalastaabiga Muhu saarel. Selle ülemaks määrati kontradmiral Dmitri Svešnikov ja tema käsutusse anti tugevdatud 107. jalaväediviis,⁷ mõned ratsaväesalgad, sapööriüksused ja hulk rannakaitsesuurtükiväe positsioone piki rannikut.

Vene merejõudude juhtimine selles piirkonnas oli koondatud Balti laevastikule alluva väejuhatuse, Liivi lahe merejõudude juhataja alluvusse. Talle allus ka saartel paiknev väikesearvuline lennuvägi (36 enamasti vananenud vesilennukit). Vene laevastiku põhiülesandeks aga jäi kaitsta Soome lahte ja pealinna. Kõik muud prioriteedid olid teisejärgulised ja see vähendas väljavaadet, et laevastik Saaremaa kaitsmist otseselt toetaks.

Vene kaitseplaani põhines piki rannikut tehtud objektirekkel. Selle põhjal järelitati, et tõenäolisemad rannad Saksa vägede maabumiseks olid Saaremaa põhjarannikul Tagalahes ja Küdema lahes Ninase lähedal.

⁷ Diviisiülem oli kindralmajor Aleksei Ivanov.

Lisaks hindas admiral Svešnikov Sõrve poolsaare rannakaitsepatareisid kaitse seisukohalt elutähtsaks, et kindlustada kontroll Irbe väina ja Liivi lahe üle.

Venemaa kaitseplaan oli sõjaväeliselt sirgjooneline.⁸ Idee oli paigutada oma jõud kõige tõenäolisematele maabumisaladele. Rannakaitsepatareid kurnaksid maabumislavastiku välja, enne kui see jõuaks oma määratud maabumisaladele. Võimaluse korral pidi maabumine nurjatama maabumispaiakades ettevalmistatud positsioonidelt ja selle ebaõnnestumisel pidid venelaste kohalikud või üldreservist pärinevad varuüksused korraldama vasturünnakuid. Juhul, kui üksused ei suuda maabunud väge hävitada või tagasi hoida, pidid Vene üksused taanduma saare idarannikule Orissaarde ja rajama Väikese väina tammi Saaremaa-poolsel küljel silla-pea, lootes Mandri-Eestist saabuvale täiendusele.

Kui Riia 3. septembril 1917 langes, oli admiral Svešnikovil põhjust muretsemiseks. Samal ajal kui sakslased näisid pärast Riia äravõtmist ja teisi edukaid operatsioone mandril heas hoos olevat, oli Petrogradis valitseval poliitilisel segadusel olnud tema vägede võitlusvõimele selgelt kahjulik mõju. Poliitilisel korraldusel moodustatud soldatite nõukogud nõudsid õigust kaasa rääkida sõjaliste seisukohtade kujundamisel ja igapäevaelu korraldamisel ning sellega kaasnesid suured raskused üksuste juhtimisel, rääkimata sellest, kuidas veenda soldateid ja mereväelasi täitma oma sõjaväelisi ülesandeid. Väljaõpe ja vahiteenistus lakkasid sisuliselt olemast. Oli põhjust karta, et sakslaste rünnaku korral võis see juhtuda ka sõdurite lojaalsuse ja võitlusvalmidusega.

Saksamaal hakati Saaremaa sissetungi üksikasjalikult planeerima 11. septembril 1917. Ühendplaani koostamiseks kogunes meeskond,⁹ et paika panna operatsiooni üldpõhimõtted. See tähendas, et Saksa keiser,

⁸ Admiral Svešnikov ja kindralmajor Ivanov teadsid, et nende jõud olid dessandi tagasilöömiseks ebapiisavad. Nad olid taotlenud kahte diviisi, täiendavat ratsaväge ja lahingutoetusüksusi, kuid näib, et mandril asuva sõjaväe [põhijõudude] juhtkonnale oli igasuguse suurema üksuse paigutamine saarele vastumeelne. Vt selle kohta täpsemalt: Nikolai Reek, „The Defence and Conquest of Saaremaa in 1917“ – *General Nikolai Reek Writings on Operations and Leadership including Operation Albion and Battle of Cēsis*, toim. Art Johanson (Tartu: Baltic Defence College, 2021), 184–375.

⁹ Ühendatud *Sonderstab* (eristaap), mis koosnes mereväehvitseridest ja mõnest Saksa kindralstaabi ohvitserist ning 42. jalaväediviisi operatsioonide osakonna ülemast (kindralstaabi

kes oli Saksa vägede ülemjuhataja, sai 19. septembril 1917 anda Saksa 8. armeele korralduse operatsiooniks „Albion“: Saare- ja Muhumaa vallutamiseks.

„Albion“ oli Saksamaa esimene maabumisoperatsioon ja esimene ühendoperatsioon. Operatsioon planeeriti kahe väeliigi – keiserliku armee ja keiserliku mereväe – tihedas koostöös ja kooskõlastuses ning koostööd tehti ka väejuhatuse eri tasanditel. Planeerimisprotsess hõlmas luureandmete kogumist, et teha kindlaks Vene vägede paigutus saartel. See sisaldas ka kaalutlusi laevadele laadimise koha ja juhtimisülesannete jaotamise kohta ning soovitusi maabumisalade valikuks. Otsus maabumisala kohta oli eriti tähtis, sest see pidi tagama taktikalise üllatusmomendi, võimaldama maaväe kergesti kaldale viia ning kindlustama, et operatsiooni eesmärgid oleksid saavutatavad kohe pärast maabumiseväe kaldale jõudmist.

Saksa planeerijad leppisid kokku, et sobivaim piirkond maabumiseks, selleks et kindlustada saare vallutamine ja seal paiknevate Vene vägede hävitamine, oli Tagalaht Saaremaa põhjarannikul.¹⁰ Samal ajal kui ühendplaan koostamise meeskond jätkas oma tööd, tegid Saaremaal maabumisoperatsiooniks eraldatud maa- ja mereväeüksused väljaõpet nii üheskoos kui ka üksuste kaupa.

8. armee andis oma operatsioonikäsu 24. septembril. Plaan oli asuda laevadele Liepājas. Tagalahele ja Pammanani jõudmiseks pidi Saksa sõjalaevastik puhastama mereteed miinidest ja korraldama Sõrve poolsaare tipus asuva Vene patarei pommitamise laevadelt.¹¹ All- ja pealveelaevade kaitse all ning õhuväe toetusel pidi ekspeditsioonivägi – tugevdatud diviis – maabuma Tagalahe mõlemal kaldal ning rajama võimalikult kiiresti 10 kilomeetri sügavuse sillapea, samal ajal kui ründeüksused¹² pidid

kapten Erich Otto Volkmann), töötas Berliinis välja eraldi operatsiooniplaani. Eri teemade ühendplaaniks liitmine viidi lõpule 18. septembril 1917.

¹⁰ Logistilistel põhjustel eelistati maabumist Kuressaares, kuid sellest loobuti liiga riskantsete lähenemisteede tõttu. Zacher, „Operation ALBION 1917,“ 86.

¹¹ Pommitamine oli mõeldud pettemanöövriks, et varjata tegelikku maabumisala.

¹² Ründeüksused (sks *Sturmtruppen*) – valitud jalaväelased, kes olid spetsiaalselt välja õpetatud vaenlase kaitseliini ületama ja siis iseseisvalt ja omaalgatuslikult lahinguväljal tegutsema. See oli sakslaste väga edukaks osutunud uuendus nii Esimese maailmasõja lääne- kui ka idarindel. (*Autori märkus.*) Ründeüksuse mõiste kattub osaliselt löögiüksuse (*Stoßtruppe*) mõistega.

Saksa sõjalaevade raskete suurtükkide tuletoetusel elimineerima tähtsad sihtmärgid, ennekõike rannakaitsepatareid. Tagalahe dessanti pidi toetama teine dessant Saaremaa põhjarannikul Tagalahest idas. Kui kõik üksused on maabunud ja nende varustus kaldale toodud (selleks arvati kuluvat kolm päeva), pidi ekspeditsioonivägi hakkama liikuma kahes suunas: Sørve poolsaare poole, et hävitada rannakaitserajatised, ning Kuressaare ja Orissaare vahelise maantee poole, et lõigata ära taganevad Vene üksused ja võtta oma kontrolli alla Kuressaare ning sealne Vene staap.

12. oktoobri koidikul alustasid Saksa 42. jalaväediviisi põhijõud maabumist Tagalalhel. Maabumist toetas laevasuurtükkide tuli nii väljastpoolt lahte kui ka sügavale Tagalahte sõitnud alustelt, kust anti otsetuld. Lisaks maabus mõni tund hiljem, kell 8.30 Saaremaa põhjarannikul Pammana lähedal ka tugevdatud 10. ründepataljon (*Sturmbataillon*). Ilm oli nii tormine, et isegi kui venelastel võis olla aimu maabumisjõudude kokkupanemisest Lätis, tuli dessant neile üllatusena.

Kuigi ekspeditsiooniväe ja selle saatelaevastiku lähenemine rannikule läks sujuvalt, algas maabumine halvasti. Vastuoksa luureettekannetele selgus sakslastele, et Vene kaitsjad olid mineerinud ka Tagalahe suudme, ja esimesena saabunud laev maaväelastega sõitis miini otsa. Lahesuudme puhastamine miinidest raiskas kallist aega, kuid sakslaste õnneks ei reageerinud venelased ei ekspeditsiooniväe ega ka toetuslaevade lähenemisele peaaegu üldse.

Vene operatsiooniplaan nägi ette, et Tagalaht on dessandi tõenäoline maabumiskoht, kuid vastase plaani nurjamiseks ümber lahe positsioonidele paigutatud 426. jalaväepolk sakslaste maabumisele peaaegu ei reageerinud, nagu ka mitte kaitse juhataja reservis olevad väed. Kaks varusse määratud pataljoni said ülesandeks dessandile vastu astuda ja toetada 426. jalaväepolgu jõupingutusi, kuid tegelikkuses hakkasid nad hoopis taganema.

Teine dessantüksus maabus Pammanas takistamatult. Nad kasutasid ära Vene jõudude puudumist ja liikusid kiiresti oma eesmärgi poole,

Ründeüksused, nt -pataljonid või -kompaniid, moodustasid konkreetse operatsiooni jaoks *ad hoc* löögüksusi. Eesti Vabadussõja ajal kasutati mõnikord mõistet „löögimehed“. (*Toim.*)

milleks oli maantee läbilõikamine Orissaare juures 40 km kaugusel maabumispaiagast. Nad saavutasid selle pärastlõunal. Isegi kui Vene üksused Muhus takistasid sakslaste liikumist Muhusse üle Väikese väina tammi, oli Saksa perimeeter tammi läänepoolses otsas ja Orissaarest suunaga lõuna poole, kust oli oodata taganevate Vene üksuste tulva, tegelikkuseks saanud. Venelased ei saanud enam Muhusse taganeda ega ka mitte abivägesid Muhust Saaremaale toimetada ilma Orissaare lähedal kaevunud Saksa eliit-ründeüksusi (*Sturmtruppen*) alistamata või neid taganema sundimata.

Tagalahe ümbruses ja Orissaares kontaktjoonel olevatelt venelastelt laekus olukorra kohta vähe ettekandeid ja need olid suuresti valed, mistõttu Vene staabil oli Saksa operatsioonist väga ähmane ettekujutus. Muhus asuva Vene tagalastaabi ülem kapten Nikolai Reek, kellest hiljem sai Eesti sõjaväe kindralleitnant, pani operatsiooniolukorra päeva jooksul aeglaselt tükkidest kokku ja mõistis, et ilma abivägedeta polnud enam võimalik Saaremaa üle kontrolli taastada. Pärastlõunal andis ta üksustele suunised: 425. jalaväepolk pidi jääma Sõrve poolsaarele, et kaitsta rannapatareid poolsaare tipus, ülejäänud üksused aga pidid taganema Orissaare kaudu Muhusse.¹³ Enam polnud mingit kavatsust sakslasi peatuma sundida, nüüd oli operatsiooni eesmärk üksnes diviis hävitamisest päästa.

Saksa ekspeditsiooniväe juhataja kindral von Esdorff¹⁴ läks maale 12. oktoobri õhtul. Ta mõistis kiiresti, et vahe-eesmärgid olid saavutatud, ning kuigi tal polnud aimugi, kui liimist lahti oli Vene kaitse, pidi ta langetama otsuse. 13. oktoobri ilmateade tema plaane ei soosinud, vaid hoiatas saabuva tormi eest. Heitlik ilm muutnuks suure tõenäosusega võimatuks vajalike tuletoetusüksuste ja lahinguvarustuse maaletoomise. See jättis talle kaks võimalust: kas jääda esialgse plaani juurde, kindlustada juba hõivatud maa-ala ning oodata tuletoetust ja varustust, või valida

¹³ Sel ajal kui Reek ja tagalastaap andsid taganemiskäsu, ei olnud nad nähtavasti teadlikud sellest, et sakslased olid hõivanud Väikese väina tammi läänepoolse otsa ja sellega taganemistee tõkestanud. Reegi otsus võis olla mõjutatud mandrilt tulnud teabest, et Muhumaale võidakse saata abivägesid (173. jalaväepolk ja eesti surmapataljon). Zacher, „Operation ALBION 1917,“ 88. (*Autori märkus.*) Surmapataljonid (vn батальоны смерти) oli Vene armee analoog Saksa ründepataljonidele. Surmapataljone hakati formeerima 1916. aastal. (*Toim.*)

¹⁴ Kindralmajor Ludwig von Esdorff oli 42. jalaväediviisi ülem ning „Albioni“ ajal kogu Saksa ekspeditsiooniväe juhataja.

riskantsem variant ja liikuda edasi, kuni selleks oli võimalus, isegi ilma tuletoetuseta ning piiratud ajavahemikus. Ta otsustas viimase variandi kasuks, sest tahtis maabumisvööndist välja murda.

13. oktoobri koidikul hakkasid üksused liikuma piki kolme ründetelge. 65. brigaad (138. ja 17. rügement) liikus Kuressaarest põhja poole jääva Haeska suunas. Kuressaarele lähenedes oli üksusel lühike kokkupõrge Vene 426. jalaväepolguga. Saksa brigaad võttis umbes 1000 Vene sõdurit vangi, samal ajal kui polgu riismed taganesid itta.

Teisel teljel liikus 255. rügement paralleelselt Kuressaarest põhja jääva Laadjalaga, kuid Irasesse jõudes saadi rekkesalgalt teada, et venelased olid jätnud Kuressaare ilma kaitseta.

Kolmandal teljel liikus 131. rügement otse ja ilma vastasega kokku puutumata edelasse, kus tõkestas tee Sõrvele ja isoleeris poolsaare.

Saksa ründepataljon Väikese väina tammil hoidis oma positsioone terve öö. Kogu päeva taganesid Vene sõdurid väikeste rühmade kaupa Kuressaarest, teadmata, et Saksa sõdurid ootasid neid tammil. Mõned püüdsid end läbi murda, enamik – umbes 600 – lihtsalt alistus. Päeva jooksul saabusid sidusamad Vene üksused, neist tähelepanuväärseim oli 472. Mossalski jalaväepolk, mis korraldas suurtükiväe tugeva tuletoetusega rünnaku. Vene polgu surve all, ilma tuletoetuseta ning otsakorral laskemoona tõttu pidi Saksa ründepataljon oma positsioonid maha jätma ja taganema Orissaare poole. Siiski hoidsid nad tammi tule all, et takistada venelaste ükskõik millist läbipääsu.

Hämaruse saabudes teadis kindral von Esdorff hästi, et suurem osa Saaremaal olevatest Vene sõdureist oli nüüd teel tammile ja sealt edasi Muhusse. Ta mõistis, et see tähendas rünnakut Saksa positsioonidele Väikese väina tammi ja Orissaare ümbruses, ja et see pidi aset leidma pigem varem kui hiljem. Esialgse plaani järgi pidanuks ta enne läbimurret oma jõud kokku panema, kuid see seadnuks ohtu Saksa positsiooni tammi ümbruses ja võimaldanuks Vene üksustel löksust välja libiseda ning see läbi nurjunuks Vene üksuste hävitamine saarel. Tema otsus oli selge: ta andis väsinud sõduritele käsu koidikul liikuma hakata.¹⁵

¹⁵ 131. rügement jätkas Sõrve poolsaare tõkestamist ning üks jalgrattapataljon hõivas Kuressaare, selle asemel et jätkata liikumist Orissaare poole.

14. oktoobri varahommikul alustasid venelased oodatud rünnakut Saksa positsioonidele Väikese väina tammi ees ja Orissaare ümbruses, et neist läbi tungida ja tamm ületada. Saksa positsioone tabas väga tugev Vene surve, mis tõrjus Saksa sõdurid eemale senistelt positsioonidelt, kus pääs tammile oli olnud nende kontrolli all.¹⁶ Kuid jõudude tasakaal muutus, kui varasel pärastlõunal saabusid esimesed Tagalahe kaldal maabunud Saksa üksused. Jalgrattapataljoni kohalejõudmine tugevdas kaitset. Kui viimaks ründasid 17. jalaväerügemendi kaks pataljoni, jõudsid väinatammile ja moodustasid tammi ees sillapea, oli Saksa vägedel taas kontroll Orissaare ja Väikese väina tammi piirkonna üle. Öösel saabus ülejäänud Saksa 42. diviis, mis asus positsioonidele Vene vägede ja Kuresaare vahel. Saksa armee oli lõksu sulgenud.¹⁷

15. oktoobri hommikul tegi Vene 107. diviis viimase katse Saksa liinidest läbi murda, et jõuda Väikese väina tammile ja sedakaudu Vene vägede käes olevasse Muhusse. Rünnak löödi tagasi. Peale selle ründas 255. jalaväerügement lõunast venelaste tagalat ja sellega oli lahing sisuliselt läbi. Pärastlõunal hakkasid venelased massiliselt alistuma. Diviisiülem kindralmajor Ivanov andis end kindralmajor von Esdorffile vangi hilisel pärastlõunal. Sel päeval andis end vangi umbes 10 000 Vene sõdurit.

Sörve poolsaar oli aga endiselt venelaste käes. 131. Saksa jalaväerügement tõkestas poolsaare 13. oktoobri õhtul, isoleerides Vene rannakaitsepatareid ja 425. jalaväepolgu. 14. oktoobri hommikul saatis Saksa 131. jalaväerügemendi ülem ooberstleitnant Fischer Vene vägede juurde saadiku nõudmisega alistuda. Kuna saadik ei naasnud, läks kolonelleitnant Fischer samal pärastlõunal rünnakule.¹⁸

¹⁶ Saksa merevägi tungis kitsasse Soela väina ja saatis kaldale mereväe läviohvitseri, kes pidi hakkama juhtima hädavajalikku laevastiku tuletoetust. Kuid Saksa laevad olid sunnitud oma positsioonidelt Väikeses väinas tagasi tõmbuma, kui sinna saabusid pealtnäha võimsamad Vene laevad.

¹⁷ Huvitaval kombel olid sakslased eeldanud, et suurem osa Vene 107. diviisist oli juba põgenenud, kui tammi kaitsev Saksa üksus (Winterfeldi üksus) tammi üle kontrolli kaotas, ning arvasid, et peavad tegelema ainult Vene järelväega. Zacher, „Operation ALBION 1917,“ 92.

¹⁸ Fischer oli kavandanud suurejoonelist rünnakut, mida pidid toetama laevasuurtükid, kuid selle kooskõlastamine Saksa mereväega ebaõnnestus. Selle asemel viis ta ilma tuletoetuseta läbi piiratud eesmärgiga rünnaku.

Fischer mõistis, et edukaks rünnakuks hästi kindlustatud Vene positsioonidele oli vaja märkimisväärset tuletoetust. Seda võis pakkuda üksnes Saksa merevägi, kuid Fischeril ei õnnestunud seda kooskõlastada. Mereväeeskaader, mis oli oma kohustused Tagalahes lõpetanud, suundus viimaks Sõrve-lähedastesse vetesse ning hakkas tulistama Sõrve poolsaare sõjalisi rajatisi. Kuid tuletoetus jäi Fischeriga kooskõlastamata. Selle asemel sattus eskaader Sõrve poolsaare tipus paiknenud Sääre rannakaitsepatari tule alla ja suurtükiväeduell kestis tund aega, enne kui Saksa laevad pidid kaotuste vältimiseks tagasi tõmbuma. Fischeril ei läinud korda kooskõlastada laevasuurtükide tuletoetust ka järgmisel päeval, 15. oktoobril.

Üllatuslikult alistusid 16. oktoobri hommikul umbes 5000 poolsaarel viibinud Vene sõdurit. Venemaa poliitiline segadus ning usu puudumine ja usaldamatus Vene mereväe vastu, kes Sõrve poolsaarel asuvate sõdurite silmis poleks tulnud toime nende väljatoomisega, ning Saksa laevade suurtükitali olid avaldanud Vene sõdurite võitlusvaimule oma mõju.

Pärastlõunal olid Riia põhilised mereühendused ja kogu Saaremaa Saksamaa kontrolli all. Saksa väed saavutasid oma operatsioonieesmärgid. Venelased kaotasid saared, kaotasid mereülemvõimu Eesti rannikul ning ühe diviisi. Vene poole kaotustega võrreldes olid sakslaste kaotused väikesed.

42. Saksa jalaväediviisi üksused ületasid Väikese väina ning jõudsid 17. oktoobri pärastlõunal Muhu saarele. Muhumaal olnud Vene üksused alistusid järgmisel päeval, sest oli selge, et evakueerimine polnud võimalik.¹⁹ 19. oktoobril maabusid sakslased Hiiumaal²⁰ ja hõivasid saare järgmise päeva jooksul.

Rünnak oli kõigis aspektides Saksa poole suur võit. Saksa planeerijad pöörasid suurt tähelepanu nende valdkondade väljaselgitamisele, kus mereväe ja maaväe planeerimistoimingud võisid konflikti sattuda, ning selliste küsimuste lahendamisele, andes väejuhatuse tasandil selge

¹⁹ Need olid valdavalt Saaremaa tugevdamiseks mõeldud abiväed (sh eesti surmapataljon ja 1. eesti polgu pataljon), kes olid Muhu saarele toodud 14. oktoobril.

²⁰ Suurem osa Vene vägedest (mille põhijõud oli 427. jalaväepolk) oli evakueeritud varem, nii et 19. oktoobril maabunud 17. rügement võttis vangi ainult umbes 450 meest (kuigi 300-mehe-line mereväeüksus oli rajanud 15. oktoobril sillapea).

arusaama operatsiooni eesmärgist. Meredessantoperatsioon on ükskõik millise standardi järgi keeruline ettevõtmine ja 1917. aasta standardi järgi pidi see olema planeerimismeeskonna jaoks komplitseeritud projekt nii ajapiirangute tõttu kui ka tulenevalt faktist, et Saksamaa polnud sellist operatsiooni kunagi varem ei planeerinud ega ka ellu viinud.

Operatsiooni tagajärjel sündis idee manööveroperatsioonidest, kus kaitsjad isoleeritakse ja võetakse neilt vähimigi võimalus initsiatiivi haarata. Aga ei saa ka unustada, et Saksamaa edu oli suuresti Venemaa hävingu tagajärg. Poliitilise keerise tõttu polnud Vene sõjaväelastel ei ühist eesmärki ega ka võitlusvaimu – nende riik oli lagunemas ja nad tahtsid ellu jääda, et naasta oma perekondade juurde Venemaal.

Operatsioon „Beowulf“ 1941. aastal

Operatsiooni ülevaade

Kui Saksamaa ründas 22. juunil 1941 Nõukogude Liitu, olid Saaremaal, Muhus ja Hiiumaal tugevad ja hästi ette valmistatud Nõukogude sõjaväerajatised. Molotovi-Ribbentropi pakti allakirjutamise järel nõudis Nõukogude Liit Eestilt vastastikuse abistamise lepingu sõlmimist, mis lubaks Nõukogude Liidul rajada Eesti pinnale sõjaväebaasid ja paigutada neisse 25 000 sõjaväelast. Saaremaa oli üks Nõukogude baasivägede asupaikadest. 1941. aasta suvel küündis sõjaväelaste arv Saaremaa ja Muhu garnisonis 18 615 meheni (3. üksik laskurbrigaad, üks merejalaväepataljon, kaks ehituspataljoni ja neli üksikroodu; lisaks üks mobiliseeritud eestlastest moodustatud pataljon). Enamik neist sõduritest oli rakendatud rannakaitserajatiste meeskondade või nende toetusüksustena rannikul või rannikulähedases vööndis. Lisaks oli Nõukogude Balti laevastikul saarte sadamates ja lennuväljadel hulk laevu ja lennukeid.²¹

²¹ 142 suurtükki (maa- ja merevägi kokku), kaheksa torpeedopaati ja 12 lennukit. Toomas Hiio, „Combat in Estonia in 1941“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle (Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006), 426.

Saksa väegrupi Nord peaesmärk oli hävitada kõik vaenlase jõud Baltimaades ning hõivata kõik Eesti ja Läti sadamad ja Nõukogude mereväebaasid Leningradis ja Kroonlinnas, et lõpetada Nõukogude Balti laevastiku operatsioonid Läänemerel. Saaremaa, Hiiumaa ja Muhu saare okupeerimine oli teisejärguline ülesanne, juhul kui selleks avaneb võimalus.

Väegrupi Nord ülemjuhatus mõistis peagi, et ühendoperatsiooni plaan polnud teostatav, sest Saksa mereväel olid teised prioriteedid – esmajooneliseks Atlandi lahing ja seejärel Suurbritanniasse tungimise kavatsus. Selle asemel pidi Saksa üksuste üleviimiseks mandrilt Lääne-Eesti saartele kasutama maaväe koosseisulist varustust. Viimaks koostati kaks eraldi plaani Lääne-Eesti saarte okupeerimiseks – mõlemad võtsid arvesse, et Väinamere ületamine sõltus maaväe pioneeridest ja palju vähemal määral mereväe toetusest.

Operatsiooniplaan „Beowulf I“ nägi ette laevadele asumist Kuramaa põhjatipus Ventspilsis sadamas ning rügemendi lahingugrupi dessanti Sepamaa lähel Kuressaarest ida pool ja Sõrve poolsaare kagukaldal Salme ümbruses. Plaani põhieeldus oli, et Nõukogude väed saarel olid demoraliseerunud ega soovinud võidelda.

Operatsiooniplaan „Beowulf II“ nägi ette laevadele asumist Lääne-Eesti rannikul ning jalaväediviisi maabumist Muhu idarannikul koos samaaegse õhuhessandi ning märkimisväärse õhutoetusega. Kui Muhu on sakslaste käes, pidi diviisi ületama Väikese väina ning liikuma edasi läände. Operatsiooni lõppeesmärk oli Sõrve poolsaare vallutamine.

Väegrupp Nord tungis Leetu 22. juunil 1941 ning liikus kiiresti edasi sügavale Lätti ja Eestisse eesmärgiga jõuda Leningradi.

Saksa vägede kiire edasitung lõikas ära märkimisväärse suurusega Nõukogude väekoondise Lääne-Eesti saartel. Nõukogude Liit kavatses evakueerida suure osa saartel asuvatest vägedest Nõukogude baasi alale Soomes Hanko poolsaarel või vähemalt kaalus seda. Vägesid ei evakueeritud osalt Saksamaa kiire edasiliikumise tõttu mandril ja osalt seetõttu, et Nõukogude merevägi ei suutnud Saksa mereväe mereala valdamist väärata. Selle asemel leidis Nõukogude sõjalaevastik end tõkestatuna ega olnud võimeline ei korraldama ega toetama operatsioone väljaspool Soome lahe idasoppi ja lõunarannikut.

Üks Saksa 291. jalaväediviisi lahingugrupp vastutas väegrupi Nord mereäärse tiiva kaitsmise eest ja pidi saared hõivama, kui selleks oleks avanenud sobiv võimalus. Kuid Saksa vägede kiire edasiliikumise tõttu läbi Läti ja Eesti liikus ka lahingugrupp alates 20. augustist Tallinna peale ja osales 28. augustil 1941 Tallinna vallutamisel ning viidi varsti pärast seda Leningradi rindele.

Pärast Tallinna langemist tehti Muhu, Saaremaa ja Hiiumaa vallutamine ülesandeks 61. jalaväediviisile koostöös Luftwaffe ja Kriegsmarinega. Merevägi andis operatsioonile maabumisalused, mis olid saadaval, sest operatsioon „Seelöwe“²² oli edasi lükatud; samuti miinitõrje, laevastiku tuletoetuse, pukserid jm. Üldine plaan sisaldas järgmisi punkte.

- Julgestada pealelaadimisala 217. jalaväediviisi üksustega, vallutada algetapil 217. jalaväediviisi üksustega Vormsi ja Hobulaid (Vormsi ja mandri vahel) ning 61. jalaväediviisi 161. rekkepataljoni allüksusega Kessulaid Suure väina põhjaosas.
- Luftwaffe pidi andma intensiivset lähiõhutoetust (kuni suurtükiväeüksuste maabumiseni Muhu saarel), avama seitse läbipäasu maabumisalala Nõukogude miiniväljades ning hävitama suurtükipositsiooni Kübassaares, milleks pidi eriüksuse „Benesch“ allüksused maandatama nii õhu- kui ka meredessandiga.
- Kriegsmarine pidi koostöös Luftwaffega demineerima väina, julgestama maabumisoperatsiooni ning korraldama kolm pette-rünnakut: „Südwind“ (Kuressaare vastu), „Westwind“ (Saaremaa lääneranniku suunas) ja „Nordwind“ (Soome saarestikust Hiiumaa suunas). Eesmärk oli ähmastada Saksa vägede kavatsust rünnata Muhu saart ning meelitada Nõukogude sõdureid jääma paigale Saaremaa rannikule hajutatud positsioonidele.
- 14. septembril kell 4.00 pidi esimeses laines Lääne-Eesti rannikult Muhu suunas välja sõitma rügemendi lahingugrupp; diviisi ülejäänud lahinguüksused pidid maabuma veel kahes laines ning viivitamatult ette saatma oma allüksused, et julgestada Väikese väina tamm ning – kui võimalik – rajama Saaremaal silla-pea. Samal ajal pidi teises maabumispaigas randuma tugevdatud

²² Saksa Briti saartele plaanitud dessandi koondnimetus.

161. rekkepataljon ning – kui võimalik – saavutama kontrolli Väikese väina tammi üle või ründama Muhu saare kaitsjaid selja tagant. Edasine rünnak Saaremaal pidi ootama suurtükiväe tuletoetuse ettevalmistamist.

Merejõudude valmidusse seadmine algas juba 10. septembril, kui umbes 50 parvlaeva siirdi koondumisalale Pärnu lähedal. Irbe väina läbimisel avas Nõukogude rannakaitsesuurtükivägi Saaremaalt tule ja kaotati mitu alust. Kuid Saksa ettevalmistused jätkusid ning 13. septembril koondus 61. jalaväediviis pealelaadimisala lähedusse piki rannikut Virtust põhja pool, et olla valmis pealelaadimiseks 14. septembri varastel hommikutundidel.

Esimesed ründelained piirdusid kahe kompaniiga ainult sellepärast, et peamiseks transpordivahendiks olid 170 ründemootorpaati, millest igaüks sai pardale võtta ainult neli sõdurit. Nende varustus ja tuletoetusrelvad paigutati täispuhutatavatele parvedele, mis seoti ründepaatide sappa. Esimene laine sõitis välja kavandatust veidi hiljem, aga siiski kooskõlas üldise plaaniga, kuid navigatsiooniprobleemide tõttu eksis üks esimese laine kompanii kursilt.²³ Muhumaal maabumise asemel jõudsid nad tagasi pealelaadimisrannale ja alustasid rünnakut oma rügemendi komandopunkti vastu. Asjad klaariti peagi ja üksus väljus teisele katsele.

Esimene laine maabus viimaks Muhu saarel, kuid mitte ilma uute navigatsiooniprobleemideta, sest üksus maabus Kansi ja Tusti vahel umbes kahe kilomeetri kaugusel plaanitud maabumise rannast. See maabumiskoht oli õnnetuseks Punaarmee Kuivastu positsiooni läheduses (praeguse parvlaevasadama kandis) ja seal võeti sakslased vastu tõhusa tulega. Sakslased suruti sõna otseses mõttes veepiirile, sest nad suutsid vallutada ainult kitsa alla saja meetri laiuse sillapea.

Järgmise laine väljasaatmine lükkus edasi, sest ilm läks halvemaks ja ka hulk ründepaate oli kaitsjate tules hävitatud või vigastatud.²⁴ Kui nad lõpuks kell 7.50 maabusid, kallutasid nad jõudude tasakaalu maabu-

²³ Magnetkompasside kasutamine oli raske, sest pardal oli palju metallist varustust ja relvi. Samuti piirasid nähtavust kõrged lained ja pimedus. Hiio, „Combat in Estonia in 1941,“ 428.

²⁴ Esimeses kahes laines kaotati 50 ründepaati. Vt Walther Melzer, *Kampf un die Baltischen Inseln 1917–1941–1944*. Die Wehrmacht im Kampf 24 (Neckargemünd: Kurt Vowinckel Verlag, 1960), 42.

misvõõndis sakslaste kasuks ja suutsid laiendada Muhu sillapead saare sügavusse. Olukord kujunes järk-järgult sakslastele soodsamaks, sest päevalguse saabudes muutus Saksa õhutoetus väga tõhusaks. Õhtuks olid sakslased kolme pataljoni jõududega, mis oli õnnestunud saarele tuua, suutnud luua kuue kilomeetri pikkuse, kuid üsna kitsa sillapea.

161. rekkepataljonil oli rohkem õnne, kui nad samal ajal maabusid Muhu kirderannikul Nõmmküla juures Muhu põhjatipu lähedal. Nende vahetu edu üks põhjusi oli asjaolu, et nende üleveoalused võimaldasid kaasa võtta sõidukid ja raske sõjavarustuse.²⁵ Peale selle kohtas pataljon maabumisaegselt ainult nõrka vastupanu ning suutis kohe maabumise järel ette saata jalgrattakompanii, mis murdis läbi Punaarmee kaitseliinide Liiva küläni saare keskel, kus oldi sunnitud vastase vastupanu tõttu peatuma.

Siiski suutsid Nõukogude sõdurid 14. septembril sakslaste peamise maabumise Kuivastu juures peatada ja Luftwaffe tugevatest rünnakutest hoolimata sakslaste läbimurde tõkestada.

Sakslased aga liikusid edasi ja surusid punaarmeele aegamisi üle Väikese väina tammi Saaremaale ning 15. septembril oli Muhumaa sakslaste valduses.

Järgmisel hommikul, 16. septembril, tegi üks Saksa pataljon ulja sööstu üle neljakilomeetrise Väikese väina tammi ning õhtuks olid sakslased suutnud luua Saaremaal sillapea, mille keskus oli Orissaares ning mille piir jooksis Liigalaskma kaudu Põide Tornimäeni. 17. septembril laiendati seda veelgi.

Diviisiülem oli hakkamist täis, et üritus lõpule viia, ja andis oma lahinguüksustele käsu rünnata neljal paralleelsel teljel, ehkki diviisi suurtükivägi ei olnud veel täielikult kohale jõudnud. 161. rekkepataljon pidi liikuma piki Saaremaa põhjarannikut. Mandrilt Muhumaa kaudu kohale tulnud 176. jalaväerügement pidi lõunast edasi liikuma Saaremaa põhjaossa. 151. jalaväerügement liikus piki telge, mis ulatus Orissaarest

²⁵ Laevastik Saksa vägede veoks saartele, mida nimetati selle ülema järgi *Abteilung Cellarius*, koosnes 60 Eesti kalapaadist ning 50 Soome mootorpargasest ja ühest Soome aurikust. Kui jalaväelased ületasid Muhu väina peamiselt Virtsu kaudu, siis selle maabumise korraldasid elukutselised meremehed ja tüürimehed ning arvatavasti oli see üks selle maabumise edukuse põhjuseid.

Joonis 2. Operatsiooni
„Beowulf“ kronoloogia

Saaremaa keskossa, ja viimaks 162. jalaväerügement liikus mööda Saaremaa lõunarannikut Kuressaare poole. Veel tegutsevad Nõukogude rannakaitsepatareid hävitati ühekaupa kurnavate lahingutega, kuid Saaremaa Nõukogude garnison pidi alasid loovutama ja taganema pealetungivate Saksa üksuste ees, mida nüüd ei toetanud mitte ainult Luftwaffe, vaid ka märkimisväärne maaväe suurtükivägi, laevasuurtükid ja pargastele paigutatud suurtükid.

22. septembriks 1941 isoleeriti järele jäänud Nõukogude relvajõud Sõrve poolsaarel. Nad lootsid, et nad evakueeritakse meritsi. Seda ei juhtunud. Selle asemel pidid nad kaitsma kitsast poolsaart Saksa rügementide vastu. Pärast kaks nädalat kestnud raskeid lahinguid andsid umbes 4000 ellujäänud Nõukogude sõdurit ja ohvitseri alla.

Mõni päev hiljem, 12. oktoobril, maabusid sakslased Hiiumaal. Jällegi võitlesid Nõukogude väed visalt ja alles 21. oktoobril oli viimane suurtest Lääne-Eesti saartest sakslaste käes. Sakslased kaotasid 700 meest ja kuigi Nõukogude kaotused ei ole teada, langes vangi 15 300 meest ja sakslased said sõjasaagiks suure hulga sõjamaterjali ja varustust.

Saksa võit lisandub 1941. aasta Ida-Euroopa lahinguväljade taktikaliste võitude nimekirja. Pidades silmas, et Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saarte okupeerimist nähti „Barbarossa“ plaani koostamise ajal peaaegu teisejärgulise maabumisenähtena eesmärgiga puhastada saar maha jäänud punaväelastest, muutusid strateegilise ja operatsioonitaseme kaalutlused augustis väga suurel määral. Sellel muutusel oli otsene mõju maabumise

eesmärgile (ja seeläbi eesmärgi alalhoidmise sõjapidamispõhimõttele) ning kindlasti oli sellel mõju ka jõudude paigutamisele ja seega pidi Saksa väeliikide tegevuse kooskõlastamise ja koostöö korraldamine olema paljuski sama kompleksne kui 1917. aastal operatsiooni „Albion“ plaanisel ja elluviimisel.

Kui Saksa 1917. aasta plaan toetus olulisel määral üllatuse ja paindlikkuse sõjapidamispõhimõtetele (s.t rünnak vaenlase kaitse sügavusse eesmärgiga tõkestada Väikese väina tamm), siis operatsioonil „Beowulf“ oli tähtsam jõudude koondamise põhimõte, kuid nii, et see oleks vaenlasele ette näha. On ahvatlus võrrelda kindralmajor von Esdorffi otsust 1941. aastal murda kiiresti välja esialgselt sillapealt Tagalähe ääres sakslaste sööstuga üle Väikese väina tammi, sest need mõlemad episoodid muutsid olukorda lahinguväljal. Siiski on üks otsustav erinevus. Esdorff oli veendunud, et julgus ja kiirus võiksid veelgi suurendada venelaste kaitse sisemist lagunemist ja see võiks üles kaaluda tema tuletoetuse puudumise. 1941. aasta rünnakul oli tuletoetus loomulikult olemas – esialgu küll mitte maaväe suurtükiväe poolt, vaid merelt suurtükkidega parastelt ja Luftwaffelt, mis kehtestas õhuülekaalu ja seetõttu domineeris Punaarmee üle lahinguväljal.

On selge, et alates 1917. aastast oli väeliikide koostöö kõiges sõjapidamispõhimõtetele puutuvast märgatavalt arenenud. Kuid kui Luftwaffe vääriskiitust lähiõhutoetuse eest, kritiseeriti Saksa mereväge, mis nähtavasti (väär)kasutas palju ressursse petteoperatsioonideks Kuresaare suunal ja Saaremaa põhjarannikul, selle asemel et pidada tähtsamaks ja osutada tegelikku toetust ründavale väele. Laevasuurtükkide tuli Punaarmee kaevikute ja blindaažide vastu Muhumaal ja samuti Väikese väina tammi ületamise toetamine oleksid olnud abiks Saksa jalaväele. Nõukogude väed aga demonstreerisid oma taktikalist vilumust ning võitlesid oskuslikult ja visalt.

Saarte vallutamine 1944. aastal

Operatsiooni ülevaade

1944. aasta suvi ei toonud Saksamaale häid sõnumeid. Sakslastel ei õnnestunud tagasi tõrjuda liitlasvägede maabumist Normandias ja 22. juunil algas operatsioon „Bagration“, tohutu suur Nõukogude pealetung. Mõne nädalaga oleksid Nõukogude väekoondiste lained uhtunud Saksa väed Valgevenest välja ja ühtlasi möödunud kogu Saksa väegrupist Nord, mis asus Eestis ja Lätis. „Bagration“ ning hilissuvel ja varasügisel järgnenud pealetung Riiale pani väegrupi Nord ränga surve alla ja sundis ta võitlema oma ellujäämise eest.

Saksa ülemjuhatus lubas väegrupi Nord Eestist ja Põhja-Lätist evakueerida (operatsioon „Aster“),²⁶ et vältida selle täieliku hävitamise ohtu nurjumisele määratud katses oma positsioone hoida ning ühtlasi vältida väegrupi äralõikamist kiiresti läbi Valgevene tunginud Punaarmee üksuste poolt. Väegrupi Nord järgmine ülesanne oli peatada Punaarmee pealetung Lätis ida pool Riijat.

Nõukogude vägede operatsiooniline edu juunis ja juulis – väegrupi Mitte kokkuvarisemine ja purustamine ning väegrupi Nord äralõikamine – ja septembris, kui Soome otsustas sõlmida eraldi rahulepingu liitlastega, viisid muutusteni Lääne-Eesti saarte operatsioonilises rakenduses.

Saaremaa ja teised saared olid alates 1941. aastast kitsas sõjalises tähenduses Saksamaa ühendusvööndis ja osaks väegrupi Nord tagalapiirkonnast peaasjalikult logistikabaasina, kus asusid sõjavangilaagrid jm. Operatsioon „Bagration“ ja Riia pealetung muutsid olukorda. Kui Punaarmee jõudis Riist läänes Läänemereni ja kui Saksamaa kaotas Soome kui liitlase, kaotas ta ühtlasi kontrolli Soome lahel. Nüüd olid väegrupi Nord maismaaühendused Nõukogude vägede kontrolli all ja Nõukogude relvajõududel oli võimalik mõjutada ka Saksamaa mereühendusi Läänemerel. 10. oktoobril jõudis Punaarmee põhja pool Klaipeдат Läänemereni, lõigates jälle läbi väegrupi Nord maismaaühenduse Saksamaaga. Sakslased

²⁶ Eestist evakueerimine algas 17. septembril ja lõppes 24. septembril, kui Mandri-Eesti jäeti maha. Earl F. Ziemke, *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the east*, Army Historical Series (Washington D. C.: Office of the Chief of Military History, 1968), 404–405.

kavatsesid rünnata Punaarmee läbimurdekiilu mõlemalt tiivalt haaramisega. Väegrupi Nord ainus võimalus vägede leidmiseks selleks rünnakuks oli rindejoone lühendamine ja Riia loovutamine.²⁷ Vasturünnak Ida-Leedusse ei teostunud ja selle asemel pidi väegrupp Nord leppima oma riismete sissepiiramisega Kura poolsaarel. Jällegi omandasid Saaremaa ja teised saared operatsioonilise tähtsuse: sakslased pidid kaitsma Kuramaa rannikut ja kontrollima Lääne-Eesti saari, et tagada kontroll Liivi lahel ning sellega julgestada meretransporti Saksamaalt Riiga. Saaremaa valdamine oli võtmetähtsusega Nõukogude vägede juurdepääsu takistamiseks Liivi lahele. Seetõttu tuli Lääne-Eesti saari kaitsta ja hoida need Saksa kontrolli all.²⁸

18. septembril 1944 andis väegrupi Nord peakorter käsu siirda 23. jalaväediviisi Riist Kuressaarde, et julgestada Lääne-Eesti saari. Tagasiteel pidid diviisi Saaremaale viinud laevad pardale võtma kogu varustuse ja isikkoosseisu, mida ei vajatud saarte kaitsmiseks, sealhulgas sõjavangid.

Siirmise ajal oli 23. jalaväediviis viletsas seisus.²⁹ Kõige viimases Saksa vägede olukorra hinnangus 1944. aasta septembri lõpus nimetati diviisi pärast 1944. aasta augustis ja septembris kantud raskeid kaotusi „vaevu lahingukõlblikuks“. Põhimõtteliselt koosnes diviis ainult ühest jalaväerügemendist (kolme pataljoniga 67. grenaderirügement ja füsiljeepataljon).³⁰ Kahte ülejäänud koosseisujärgset grenaderirügementi ei olnud enam olemas.³¹ Diviisiüksustest oli järel kaks suurtükiväedivisjoni, pioneeripataljon ja tankitõrjepataljon (ainult kahe raske

²⁷ *Germany and the Second World War*, 8. kd, *The Eastern Front 1943–1944: the war in the east and on the neighbouring fronts*, toim. Karl-Heinz Frieser, Barry Smerin ja Barbara Wilson, Militärgeschichtliches Forschungsamt (Oxford: Oxford University Press, 2017), 640–641.

²⁸ BAArch RH 19 III/16, Bd. 6, 46.

²⁹ 12. septembril oli diviisi nimekirjas (*Tagesstärke*) 6889 meest, kuid lahingujõud (*Kampfstärke*) oli ainult 3530.

³⁰ Lahingutugevusega vastavalt 332, 348, 299 ja 227 meest. Lahinguüksuste isikkoosseisu võimendati vähemalt arvuliselt meeste ületoomisega toetusüksustest ja -allüksustest.

³¹ 9. grenaderirügement saadeti 1944. aasta augustis suurte kaotuste tõttu laiali ja järele jäanud mehed liideti 67. jalaväerügemendiga. 68. jalaväerügemendi kõik kolm pataljoni kaotati nurjunud operatsioonis „Tanne-Ost“, mille eesmärk oli pärast Soome ja NSV Liidu vaherahu sõlmimist vallutada Soomele kuuluv Suursaar. Maabumine tehti eeldusel, et soomlased loovutavad saare ilma lahinguta, kuid seda ei juhtunud. Kogu isikkoosseis langes (153 meest) või võeti vangi (1231 meest). Poul Gross, *Krigen i Østersøen 1939–1945* (Kopenhaagen: Forsvars-

tankitõrjekahuriga) ning sideüksused ja voor. 23. jalaväediviisi toetuseks saatis väegrupp Nord Põhja-Eestist viivitamatult saartele umbes 2000 Saksa mereväe jalaväelast ja suurtükiväelast.³² 26. septembril, kolm päeva enne Punaarmee rünnaku algust, allus 23. jalaväediviisi ülemale kindralleitnant Hans Schirmerile, kes oli selleks ajaks nimetatud Läänemere saarte komandandiks (*Kommandant der Baltischen Inseln*), 7350 meest. Üks neljast talle alluvast pataljonist siirdi Hiiumaa kaitseks ja nii jäi Saaremaa ja Muhumaa kaitseks ainult kolm nõrka pataljoni.

Punaarmee peamine eesmärk oli Saksa vägede purustamine Eestis ja iga viimse kui ruuttolli endise NSV Liidu ala tagasivallutamine. See tähendas ka Saaremaad ja teisi Lääne-Eesti saari.

Väegrupi Nord peakorteris teati väga hästi, et Läänemere saarte komandandi käsutuses ei ole piisavalt vägesid. Siiski anti viimasele käsk tõrjuda iga maabumiskatse. Ainult juhul, kui oli oht kaotada üldine lahinguvõime, oli tal lubatud maa-alasid loovutada. Sõrve poolsaart tuli aga kaitsta iga hinna eest. Kaitse tugevdamiseks anti käsk Saaremaale siirda 218. jalaväediviisi põhijõud ning samuti viidi tema alluvusse täiendavad Saksa mereväe jalaväetaolised julgestusüksused.³³

28. septembril andis Leningradi rinde juhatus oma 8. armeele, mida juhtis kindralleitnant Filipp Starikov, käsu puhastada kõik Lääne-Eesti saared vaenlasest hiljemalt 5. oktoobriks 1944.³⁴ 8. armeele allusid

akademiet, 2014), 146; H. M. Tillotson, *Finland at Peace & War* (Wilby, Norwich: Michael Russell, 1996), 224.

³² 531. ja 532. mereväe suurtükidivisjoni isikkoosseis ilma suurtükkideta. Werner Haupt ja Joseph G. Welsh, *Army Group North: the Wehrmacht in Russia 1941–1945*, Schiffer Military History (Atglen, PA: Schiffer, 1997), 206.

³³ Saaremaal rakendatud Saksa üksuste suurus ja lahinguvõimet on raske hinnata. Kaitse selgroo moodustasid 23. ja 218. jalaväediviis. Samuti roteeriti Saaremaale ja sealt Kuramaale hulk 12. Luftwaffe välidiviisi jalaväeüksusi. Ainus korralikult relvastatud mobiilne üksus näib olevat olnud 202. ründesuurtükibrigaadi üks patarei kümne Sturmgeschütz III tüüpi ründesuurtükiga. Suurtükiväe tuletoetus piirdus kolme diviisi suurtükiväerügementidega, mille järelejäänud koosseis vastas kolmele suurtükidivisjonile. Tippajal võis saartel olla kuni 16 000 meest. Vt BArch RH 19 III/319, Bd. 39/2, 30; Melzer, *Kampf un die Baltischen Inseln*, lisa 12.

³⁴ Toomas Hiio, „Combat in Estonia in 1944“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle (Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006), 1089.

109. laskurkorpus kindralleitnant Ivan Alferovi juhtimisel, mille koosseisu kuulus kolm laskurdiviisi (nr 109, 131 ja 72), ning 8. eesti laskurkorpus kindralmajor Lembit Pärna juhtimisel, mille koosseisus oli kaks laskurdiviisi (nr 7 ja 249), kokku umbes 30 000 meest lahinguüksustes. 8. armee eraldas saarte vallutamise toetuseks kolm tankipolku, 23 suurtükiväepolku, viis liikursuurtükipolku, neli sapööripataljoni ja 283. amfibautopataljoni (umbes 100 USA-s toodetud DUKW amfibautoga). Õhutoetuseks määrati 13. õhuarmee. 8. armee oli tõepoolest muljet avaldav sõjajõud.

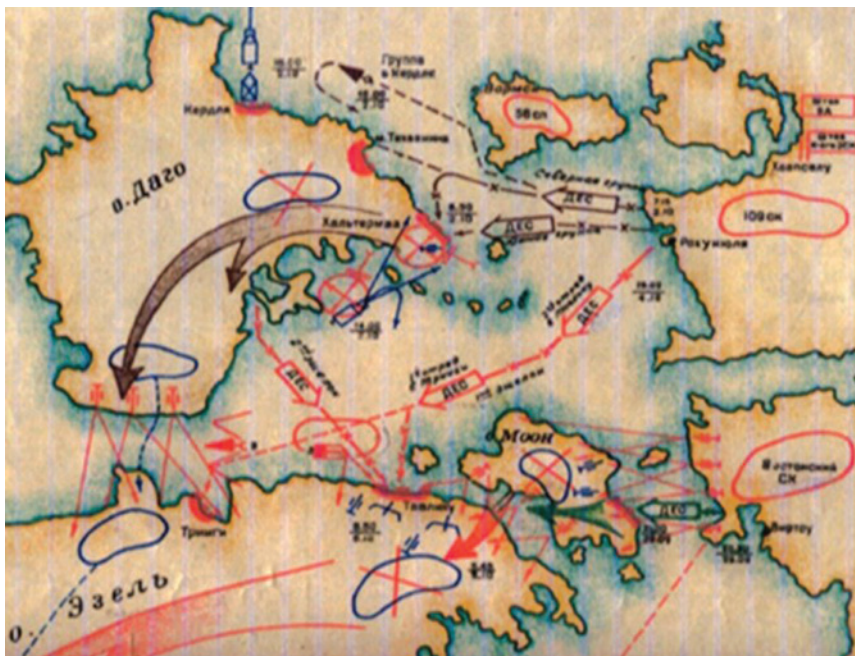
Plaani järgi pidi eesti laskurkorpust maabuma Muhu saarel 30. septembril 1944. Järgmisel päeval, 1. oktoobril 1944, pidi 109. laskurkorpust maabuma Hiiumaal, puhastama saare ja valmistuma Soela väina ületamiseks 3. oktoobril, et maabuda Saaremaa põhjarannikul, samal ajal kui eesti laskurkorpust pidi ületama Väikese väina ja maabuma Saaremaa idarannikul. Maabumisaladelt lähtuvad üksused pidid puhastama Saaremaa idast läände. Balti laevastik ja 13. õhuarmee toetasid operatsiooni märkimisväärsede jõududega.³⁵

Kaks Nõukogude laskurkorpust koondusid rünnaku ettevalmistuseks Mandri-Eestis. Soodsa ilma tõttu maabuti Muhu saarele 29. septembri õhtul. Esimene maabumislaine ületas Suure väina laial rindel ja selles osales kaks laskurpataljoni (1185 meest) 18 torpeedokaatri ja 98 amfibautoga. Nad alistasid kiiresti nõrgad Saksa üksused ja enne 30. septembri keskpäeva oli Muhumaa Punaarmee kontrolli all.

Maabumine Hiiumaale oli kavas 1. oktoobri hommikul kahes kohas Heltermaa poolsaare ja Tähva nina juures. Maabumise peajõud Heltermaa sadama juures pidi koosnema 109. laskurdiviisi kahest laskurpolgust.

Ebasoodsa ilma tõttu lükati maabumine edasi 2. oktoobrile. Kell 8.30 surusid lõunapoolse maabumisrühma torpeedokaatrid Saksa vastupanu maha ja maandasid esimese löögisalga Heltermaa sadama ümbruses, mis õnnestus kiiresti hõivata. Seal maabus dessantüksuse kogu esimene

³⁵ Balti laevastik andis operatsiooni käsutusse 260. merejalaväebrigaadi, torpeedokaatribrigaadi (kuni 30 torpeedokaatrit), laevastiku julgestusüksused kaheksa suurtükipaadi, 13 patrull-laeva, 13 miinitraaleri ja vähemalt 60 eri suuruses tsiviilujuvvahendi ja väiksema laevaga ning Balti laevastiku lennuväe. Merejõudude ülem oli kontradmiral Ivan Svjatov, kes kooskõlastas oma operatsioonid 8. armee juhatajaga Leningradi rinde juhatuse üldjuhtimise all.

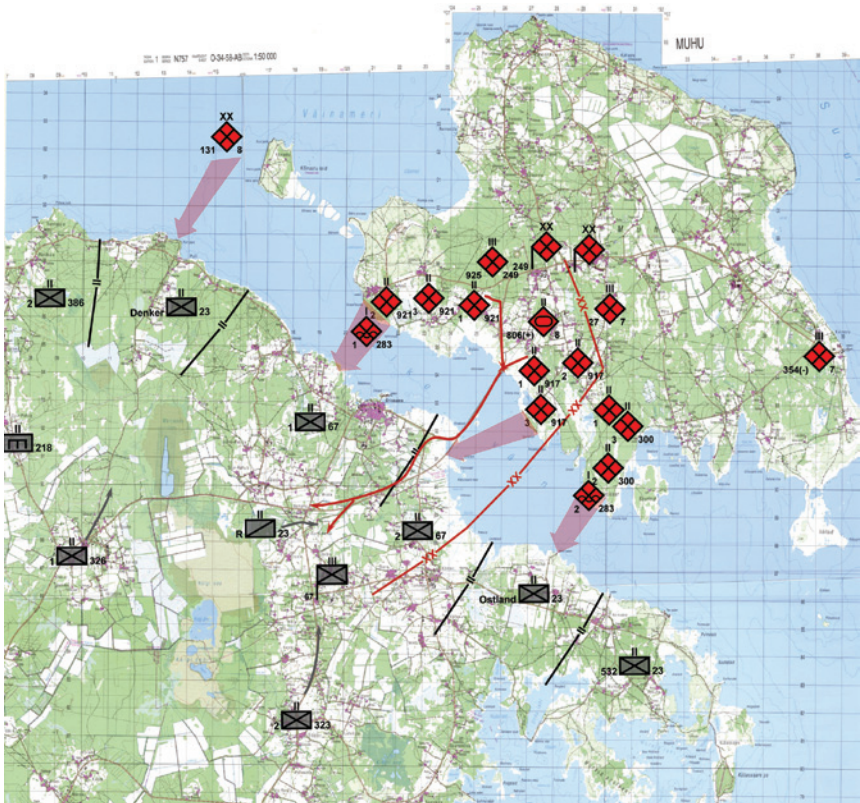

Joonis 3. Lääne-Eesti saarte operatsioon 1944. aastal 8. armee sõjapäevikus

ešelon. 2. oktoobri õhtuks oli 109. laskurdiviis sakslaste kangekaelsest vastupanust hoolimata tõrjunud vaenlase Kassari tammi ja Orjaku laheni, kus sakslased tõkestasid pealetungi jätkumise, kuni nad tõrjuti 3. oktoobri õhtul Saaremaale, jättes Hiiumaa Punaarmee kontrolli alla.

Maabumine Saaremaale algas 5. oktoobril. 8. eesti laskurkorpuse üksused maabusid 70 amfibautoga mõlemal pool Väikese väina tammi. Samal päeval väljusid 131. laskurdiviisi kaks pataljoni 14 väikese laeva ja kahe miinitraaleriga Rohuküla sadamast, et maabuda Taaliku ja Triigi sadamas Saaremaa põhjaosas. Navigatsioonivea tõttu aga maabus Taaliku sadamas maabuma pidanud pataljon üks kilomeeter sadamast loodes. Nende õnneks ei olnud seal kaitses ühtki Saksa üksust ja nad said vastupanuta maale minna. Ilmselt kutsuti teine üksus, mis pidi maabuma Triigis, tagasi ja suunati selle asemel hoopis Taaliku sadamasse.

Punaarmee maabumine Väikese väina tammist lõunas oli eriti edukas ning andis talle kontrolli tammi mõlema otsa üle. 5. oktoobri õhtuks oli

Joonis 4. Punaarmee 8. armee üksuste dessant Saaremaale 1944. aasta 5. oktoobri hommikul kell 5.00

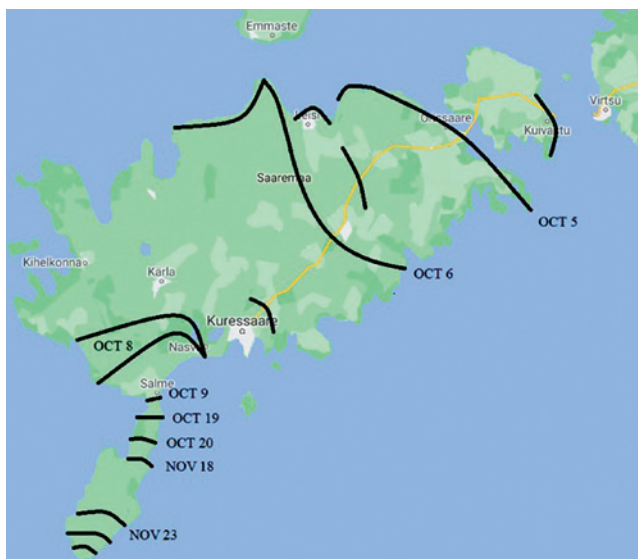
sillapea Saaremaa idaosas piisavalt suur, et Punaarmee sai kasutada Väikesaare väina tammi lisajõudude, sealhulgas ka soomus- ja tuletoetusüksuste toomiseks koondumisalale Orissaare ümbruses.

Kindral Schirmer, Lääne-Eesti saarte komandant, pidas rünnakut Saaremaa põhjarannikule koos maabumisega kagurannikul Saksa kaitsele kõige ohtlikumaks, sest see seadnuks hädaohtu Saksa üksused, mis kaitsesid Saaremaa rannikut vastu Muhumaad. Kui niisugune maabumine oleks toimunud, pidanuksid Saksa üksused end kiiresti vaenlasest lahti rebima, et vältida äralõikamise ja hävitamise ohtu, ning selle asemel, silmas pidades ülesannet hoida saart oma valduses, alustama viivitustlahinguid liiga vara.

Isegi kui Saksa armeel oleks olnud piisavalt aega välikindlustuste rajamiseks, et toetada rannakaitset, oli ilmne, et Saksa sõduritel oli kaks peamist probleemi. Esiteks oli enamikul saarel asuvatel üksustel väga vähe sõidukeid ja see takistas nende taktikalist mobiilsust. Teiseks, maastik ei olnud kaitsjatele soodus. Maastikku kattis madalate kiviaedade, väikeste salude ja madalate põõsastike rägastik, mis piiras vaatevälja ja andis vaenlasele hulga võimalusi varjatud liikumiseks. Punaarmee kasutas seda eelist ning murdis ikka ja jälle paljudes kohtades sakslaste hõredatest kaitseliinidest läbi.

Saksa üksused taganesid kiiresti tõkestuspositsioonile umbes 15 kilomeetri kaugusel rannikust. Positsioon ei olnud hea, sest see polnud kaitseoperatsioonideks ette valmistatud. Lääne-Eesti saarte komandant mõistis, et tegelikult on tal liiga vähe üksusi Punaarmee pealetungi tõhusaks peatamiseks ja samuti ei piisa tulejõust, et takistada vaenlase edasiliikumist. Maastik ei toetanud tema käsutuses olnud väheseid taktikavõimeid, sest Saaremaa laieneb lääne suunas ning seetõttu venitati tema rinne veel rohkem välja, mis andis vaenlasele lisaeelise. Ta otsustas taganeda joonele, mis ulatus Kõigustest Saaremaa lõunarannikul Valjala kaudu kuni Leisini põhjakaldal. Mõistagi oli see ainult joon kaardil. Maastikul polnud mingeid tõkkeid, mis oleksid toetanud tema lahingupositsioone, ega ka mitte kitsaid läbipääse või teisi pinnavorme, mis oleks suunanud vaenlase liikumist lahinguväljal ja aidanud tal ennustada, kus Punaarmee võiks rünnata. Kuid see oli viimane „lühike“ joon risti saare servast serva, enne kui saar avarerus tema käsutuses olevate vägede jaoks liiga laiaks. Enamik üksusi jõudis öösel sellele joonele, kuid mõnel üksusel oli raskusi, et leida õige tee ümber ja läbi Punaarmee sillapea, ning nad jõudsid kohale alles 6. oktoobril.

Sellel joonel ei suudetud Punaarmee pealetungi mingil moel pidurdada ja Schirmer pidi nõustuma järgmise kiire taganemisega uuele, nn Rebase (sks *Fuchs*) kaitseliinile umbes 10 km Kuressaarest idas ja 20 km Kuressaarest põhja pool. Seda kaitseliini suudeti hoida 7. oktoobril ja ööl vastu 8. oktoobrit. Sealt algas võidujooks Sõrve poolsaarele. Punaarmee ründas laial rindel, samal ajal kui Saksa üksused olid osaliselt siirdud suurte vahedega positsioonilõikudele risti üle saare, et Punaarmeed tagasi hoida, samal ajal kui teised üksused taganesid, et võtta

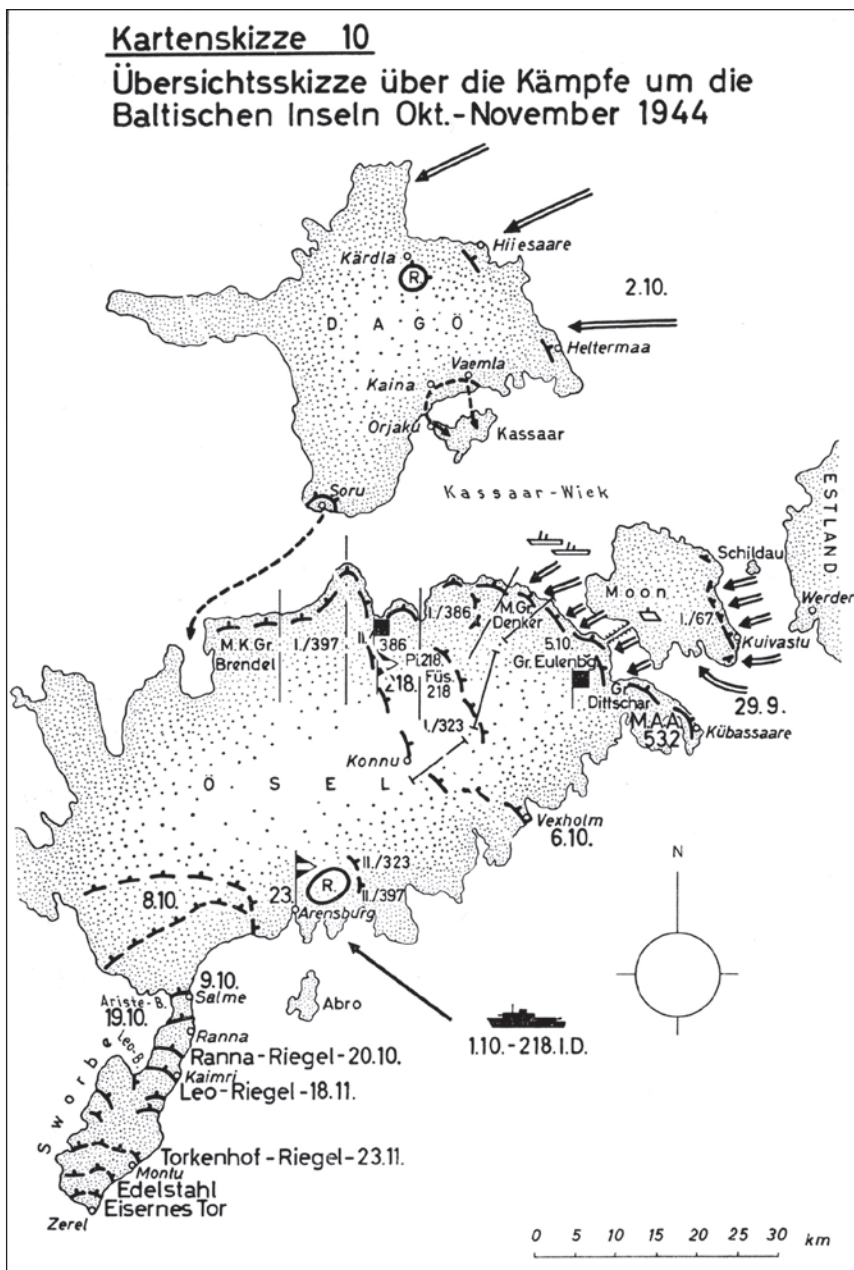
*Joonis 5.
Saaremaa
lahingute
kronoloogia*

väegrupi Nord käsul sisse kaitsepositsioonid Sõrve poolsaare tingimusteta kaitsmiseks.

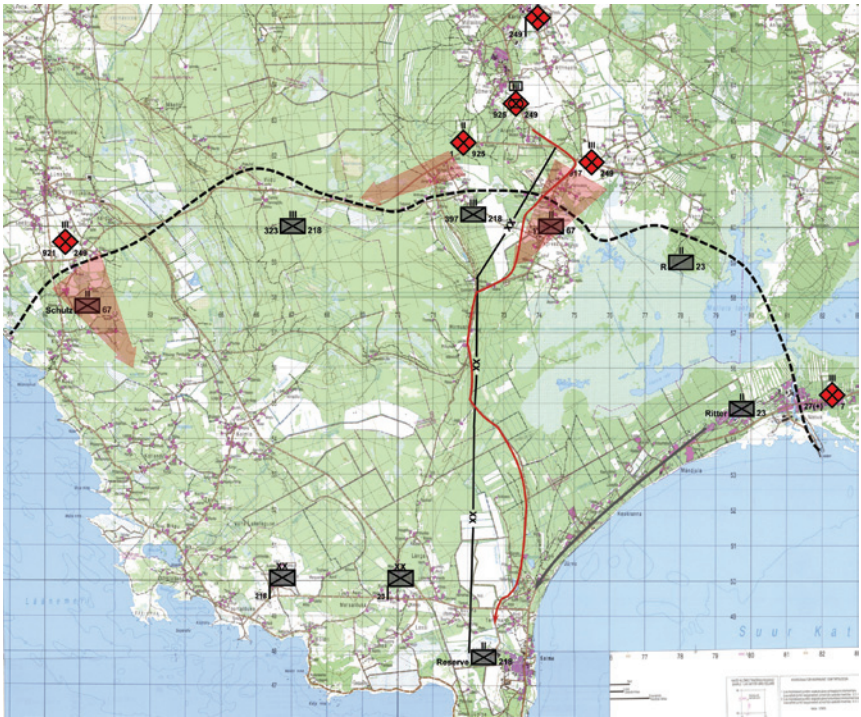
Sel ajal, kui Saksa pataljonid pidasid viivituslahinguid Kuressaarest lääne pool, murdis üks eesti laskurkorpuse lahingugrupp sügavale läbi Saksa kaitseliinide ja jõudis 8. oktoobril Salme juurde järgmise Saksa kaitseliini lähedal, mis kulges risti läbi Sõrve poolsaare. Lahingugrupp rühmitus ümber kokkupuutejoone lähedal kõige tõenäolisemalt selleks, et valmistuda kas järgmise päeva rünnakuks või selle toetuseks.³⁶

Kuid samal ajal, osaliselt paralleelselt Punaarmee lahingugrupiga ja osaliselt selle järel marssisid kaks 67. grenaderirügemendi pataljoni, kes olid lahkunud oma positsioonidelt Kuressaare lähedal, järgmisele kaitseliinile. Mõlemad pataljonid marssisid alates Kuressaarest kõrvuti, kuni läksid lahku Salme ja oma plaanitud uute positsioonide vahel. Sealt saadeti käskjalg, kes juhtis I pataljoni piki mereranda nende positsioonidele ranna lähedal. II pataljoni kapten Klaus Ritteri juhtimisel liikus mööda

³⁶ Lahingugruppi kuulusid 249. eesti laskurdiviisi 307. tankitõrjediivisjoni allüksused, umbes 370 meest major Vladimir Milleri juhtimisel, ning 249. laskurdiviisi 917. laskurpolgu I pataljon, umbes 300 meest major Grigori Karaulovi juhtimisel.

Joonis 6. Saksa vägede operatsioonid Saaremaal 5. oktoobrist 24. novembrini 1944 (Melzer, Kampf un die Baltischen Inseln, 10. kaart)

Joonis 7. 8. eesti laskurkorpuse 249. laskurdiviisi 925. laskurpolgu läbimurre Tehumardi juures 8. oktoobril 1944 kell 15.00

peatede oma järgmiste positsioonide poole. Oli kottpime, kui nad jõudsid Saksa kaitseliinini.

Kapten Ritteri mälestuste järgi raamatus „Halten bis zum letzten Mann“³⁷ läks lugu edasi järgmiselt. Pataljon marssis mööda maanteed Kuressaarest Salme poole koos vähete soomukitega kolonni eesotsas, nende hulgas äsja sõjasaagiks saadud kergetank M3 Stuart. Kapten Ritter oli kaotanud raadioühenduse oma ülemaga. Et olla valmis ootamatuks kokkupõrkeks vaenlasega, hoiatas ta kogu pataljoni, et marsib ise kolonni ees, et olukorda hinnata. Ta käskis meestel marssida nii vaikselt

³⁷ Klaus Ritter, *Halten bis zum letzten Mann – Der Kampf um Ösel – Erinnerungen an die Jahre 1941–1946* (Büsum: Interessengemeinschaft „Ösel 1941–1944“, 2004), 67–77.

kui võimalik ja juhul, kui läheb lahinguks, söösta edasi ja kasutada kõiki relvi, et vaenlane maha suruda ja oma kaitseliinile välja murda.

Pimeduses piki maanteed marssides märkas Ritter, et maanteel marssib ka teine kolonn ja et need on punaarmeelased. Nõukogude sõdurid astusid teelt kõrvale, et sakslased läbi lasta – nähtavasti arvasid nad, et „Nõukogude“ tanki järel liikuvad sõdurid olid samuti punaarmeelased. Ritter ja tema pataljon marssisid avatud maastikul ilma igasuguse katteta läbi 917. eesti laskurpolgu I pataljoni kolonni. Enda ees nägi kapten Ritter nelja tanki T-34 siluetti ja veel punaarmeelasi. Mõned punaarmeelased panid arvatavasti tähele, et läbi nende kolonni marssivate sõdurite varustus ja relvad kolksusid „valesti“, teistmoodi kui Punaarmee omad, ja õhku lasti üks valgustusrakett. Seejärel algas lahing. Saksa sõdurid avasid tule kõigist oma relvadest. 917. eesti laskurpolgu I pataljon hävitati lähivõitluses peaaegu täielikult. Saksa sõdurid tormasid edasi ja pörkasid kokku 307. tankitõrjedisjoni meestega, kellele oli antud häire ja kes jätkasid lähivõitlust sakslastega. Lahing kestis arvatavasti alla paari tunni, ägedas võitluses tapeti relvade ja kõigega, mis kätte juhtus. Kumbki pool kaotas kohutavaks veresaunaks muutunud lahingus umbes 200 meest, kuid suurem osa sakslasi jõudis oma positsioonideni.

Sakslaste Ranna kaitseliin, mis jooksis risti läbi Sõrve poolsaare, oli hästi valitud asukohas. Poolsaar on seal väga kitsas, ainult mõne kilomeetri laiune, ning kaitseliini sügavuses olid head tulepositsioonid Saksa suurtükiväele, millelt sai tõhusalt tulistada ka Punaarmee üksuste koondumisalasid. Ennekõike aga raskendas Sõrve poolsaare alguse pudelikael Punaarmeel oma arvulist üleolekut ära kasutada.

Algus kurnamissõda. Saksa positsioonide vastu saadeti hulk Punaarmee ülekaaluka tuletoetusega rünnakuid. Et edendada läbimurret ja eksitada Saksa ohvitseri selles, kus rakendada oma reserve, tegi Punaarmee dessandid Sõrve rannikule. 11. oktoobril tehti ühe läbimurde toetuseks katse maandada amfibautodel roodusuurune üksus Sõrve poolsaare loodekaldal Kaugatoma juures, kuid dessant löödi tagasi. 12. oktoobril püüdis 300. eesti laskurpolk maabuda Vintri lähedal. Maabumiskatse tõrjuti suurte kaotustega tagasi: umbes 250 eestlast võeti vangi ja 200 langes.

Kindral Schirmer teadis väga hästi, et Saksa väed Sõrve poolsaarel olid ebasoodsas olukorras. Pidevates Punaarmee rünnakutes oli kaotatud

raskerelvi ning ka laskemoonavarudest ei piisanud. Oktoobri keskel täiendati tema üksusi umbes 7000 mehega, mis tavapärasemates oludes oleks loonud soodsama jõudude vahekorra vaenlasega. Kuid probleemiks oli see, et paljud täienduseks saadetud sõdurid olid suurtükimeeskondadest üle jäänud suurtükiväelased ilma suurtükkideta ning sugugi mitte oskuslikud ja kogenud jalaväelased. Schirmer oli üsna samasuguses olukorras kui Nõukogude armee 1941. aastal Saaremaad maha jättes: liiga vähe sõdureid, et võita, ja liiga palju, et neid oleks hõlbus evakueerida. Tema järeldus oli selge: ta soovitas korduvalt poolsaar evakueerida – kuid sai iga kord eitava vastuse. Sakslased pidid järk-järgult taganema, kuid suutsid siiski hoida Sõrve poolsaare kitsast kaela.

31. oktoobrist 6. novembrini suutsid Saksa kaitsjad säilitada piisava kontrolli kontaktjoonel hoolimata sellest, et Punaarmee ründas peaaegu iga päev. Need rünnakud tõrjuti arvukate vasturünnakutega, et takistada Punaarmeed läbi murdmast. Enamasti taastasid sakslased kaitseliini, kuid samm-sammult tõrjus Punaarmee sakslased siiski tagasi.

17. novembril aga ei õnnestunud sakslaste vasturünnakul enam Punaarmeed peatada. Niipea, kui sakslased sunniti Sõrve poolsaare kitsast kaelast lõunasse taganema, kasutas Punaarmee oma arvulist üleolekut ja ründas laial rindel ning vähehaaval tõrjuti Saksa väed poolsaare lõunatipu poole.

Aeg töötas Saaremaal sakslaste kahjuks ning järk-järgult evakueeriti saarelt üle jäävad üksused ning mittevajalik või mittelahinguline isikkoosseis. Päev-päevalt vallutas Punaarmee uusi maa-alasid. Kui väegrupp Nord andis 23. novembril kell 12.05 viimaks evakueerimiskäsu, oli järele jäänud Saksa üksuste käes veel ainult mõni ruutkilomeeter. Olukord oli tõsine ning evakueerimine otsustati läbi viia ühekorraga ööl vastu 24. novembrit. See oli mõistagi väga riskantne operatsioon.

Pimeduse saabudes hakkasid Saksa üksused oma kaitseliine hõrendama ning lahingupositsioonidele jäeti ainult vähendatud koosseis, et vaikselt rindejoont jälgida. Laevadele ja parvlaevadele laadimist alustati kell 19.00. Kõigepealt viidi pardale haavatud. Ilm läks järjest halvemaks, mis raskendas laevadele laadimist ja nende väljasõitu, kuid oli selles mõttes jällegi kasuks, et takistas Punaarmeel märgata evakueerimise algust. Enne kella 23.00 tõmbusid tagasi ka julgestuseks jäetud üksused ning

teine lahingugrupp jäi julgestama sisemist julgestusperimeetrit ainult kahe kilomeetri kaugusel laadimiskohtadest Sõrve poolsaare tipus. Selle lahingugrupi julgestusel läksid üksused parvlaevade, dessantlaevade ja muude ujuvvahendite pardale. Vaatamata karmile ilmale oli enamik jõududest kell 5.40 saarelt lahkunud.³⁸

Viimasena läksid laeva pardale kindral Schirmer oma staabiga ja julgestuslahingugrupp. Nad lahkusid rannalt umbes kell 6.15. Ainult 45 minutit hiljem, kell seitse hommikul, lahkusid saarelt viimased parvlaevad ja pargased koos lahingupioneeridega, kes olid teinud viimased õhkimised. Punaarmee rekkeüksused, kes olid piki Sõrve läänekallast Sõrve tippu jõudnud, tulistasid viimaseid parvlaevu väikerelvadest, kuid viimane Saaremaa lahing oli lõppenud.³⁹ Punaarmee vallutas Saaremaa ja tõrjus Saksa väed merre, kuid tal ei õnnestunud hävitada saarel olevaid Saksa üksusi.

Sõjalised operatsioonid Saaremaal sõjapidamis põhimõtete valguses

Tänapäeva inimene kaldub oma arrogantsuses minevikku ignoreerima ainulaadsete asjaolude tõttu, mis iseloomustavad praegusaaja moodsaid ühiskondi. See kehtib ka sõjaväemaailma kohta. Iga praegune sõdur võib väita, et mitte kunagi varem pole ühegi sõduri amet olnud nii keeruline. Võib aga eeldada, et Saksa rühmaülem, kes astus 1917. aastal tarmukalt Tagalahe rannale, oli samasuguse kalduvusega (arrogantsi), nagu ka Nõukogude pommituslennuki piloot, kes startis 1941. aastal Kuressaarest. Mõlemad arvasid end kuuluvat organisatsiooni, mis kasutas maailma kõige keerulisema sõjalise organisatsiooni kõige moodsamat sõjavarustust. See mõtteviis on sõjaajaloole proovikiviks.

Sõjapidamis põhimõtete universaalne iseloom võib aidata mõista ja seostada sündmusi, mis rullusid lahti Saaremaal 1917., 1941. ja 1944.

³⁸ Tuul tegi ujuvvahendite liikumise Sõrve idakalda madalates vetes peaaegu võimatuks ning paljud neist läksid vees ümber või heideti kaldale.

³⁹ Ööl vastu 24. novembrit evakueeriti Saaremaalt 4694 sõjaväelast koos väheste sõidukitega. Enamik sõidukeid ja raskerelvi tehti kasutuskõlbatuks ja jäeti viimasele Saksa sillapeale.

aastal. Peamised põhimõtted lubavad meil võrrelda kolme operatsiooni põhielemente ja nendega seotud sõjalist otsustusprotsessi. See omadus teeb sõjaajaloost huvitava ja vajaliku töövahendi nüüdisaegsete sõjaväelaste ja teistegi jaoks, kes soovivad tundma õppida sõjaväelase elukutset.

Eesmärgi valikut ja sellest kinnipidamist käsitatakse peamise sõjapidamis põhimõttena. Üksainus ja ühetähenduslik eesmärk on eduka sõjalise operatsiooni aluseks.

See põhimõte on tõepoolest iga sõjalise operatsiooni võti ja peamine põhjus, miks operatsiooni üldse alustatakse.

1917. aastal oli Saaremaal Vene impeeriumi jaoks tähtis roll. Esiteks kontrollisid Sõrve poolsaare tipu raskepatareid sissepääsu Liivi lahele. Sõrve kindlustused pidid ära hoidma peamised sakslaste rünnakud Riia peale. Teiseks, miiniväljad põhja ja lõuna pool Saaremaad, mida toetasid teised rannakaitsepatareid, kaitsesid madalaid väinu Lääne-Eesti saarte ja mandri vahel. Väinamerel ja saartel baseerusid Vene Balti laevastiku võimsad maismaauksused ja merelennuvägi ning Briti allveelaevad.

Operatsioonitasandil täitis Saaremaa peamiselt kaitse-eesmärki, et julgestada Vene armee muidu väga haavatavat tiiba tänapäeva Lätis. Strateegilises kontekstis moodustas Saaremaa koos teiste saartega kaitseklastri, mis oli osa Venemaa pealinna Peterburi kihilisest kaitsekontseptsioonist. See kontseptsioon taandas Vene keiserliku laevastiku puhtalt kaitseülesandega rolli: kaitsta rannikut ja eelkõige Peterburi ükskõik millise merelt lähtuva rünnaku eest.

Saksa laevastik plaanis rannikualade vallutamist pikka aega. Kuid nagu venelastel, oli ka sakslastel domineeriv väeliik maavägi ja see juhtis Saksamaa strateegilisi ja operatsioonikaalutlusi. Alles 1917. aasta suvel ja varasügisel muutus Saaremaa vallutamine Saksa armeele tähtsaks. Saaremaa oma kontrolli alla võtmine oli hädavajalik, et takistada venelastel mõjutada sakslaste sügisest Riia-pealetungi.

1930. aastatel oli Nõukogude Liidus kahtlemata selge arusaam sellest, et Saaremaa ja kaitserajatised selle rannikul olid vajalikud, hoidmaks ära Saksamaa rünnet piki rannikut, ja saare sõjaline tähtsus ei olnud muutunud. Need kaalutlused tulid arvatavasti arvesse, kui NSV Liit sundis Eesti Vabariiki leppima Nõukogude sõjaväebaasidega saarel juba veidi enne Eesti inkorporeerimist NSV Liidu koosseisu. NSV Liit vajas Saaremaad,

et välistada vaenulik (s.o Saksa) juurdepääs Riiale ja kindlustada Punalipulise Balti laevastiku kontroll mereühenduste üle Lääne-Eesti saarte taguses rannikumeres. Seega, nagu ka 1917. aastal, kandis Saaremaa ja selle suurtükipositsioonide omamine kaitse-eesmärki, mis pidi kindlustama Nõukogude ranniku- ja tiivakaitset.

1941. aasta Saksa invasiooni ajastus on huvitav. Võib väita, et „Barbarossa“ plaani esimeste etappide kiire elluviimine – Saksamaa sissetung NSV Liitu – jättis Nõukogude üksused Saaremaal ja ümbritsevatel saartel ebamugavasse olukorda, kus neil oli vähe võimalusi sõja kulgu mõjutada. Pealtnäha oli neil väike mõju sündmustele, sest neid oli liiga vähe, et olla tõeline oht Saksamaa strategilistele eesmärkidele, ja neid oli liiga palju, et Balti laevastik ja õhujõud oleksid suutnud neid evakueerida; ja siiski liiga vähe, et tagasi lüüa sakslaste otsustav rünnak.

Kuid Nõukogude väejuhatuse silmis oli Saaremaal paiknevatel üksustel tähtis eesmärk isegi siis, kui nad olid jäänud isoleerituna pealetungiva Saksa maaväe selja taha. Saarte rannakaitsepatareid takistasid sakslastel merealade oma valdusse võtmist. Eriti olid Sørve lõunatipu patareid pidevaks ohuks, mida sakslased ei saanud ignoreerida.

Samuti võimaldas Lääne-Eesti saarte oma kontrolli all hoidmine Nõukogude Balti laevastikul teha operatsioone väiksemate laevadega põhja pool Liivi lahte piki Mandri-Eesti rannikut. Rannikumeri võimaldas rajada baase varude täiendamiseks ja ning saarte väikesed sadamad pakkusid varju ja kaitsesid laevastiku ujuvvaehendeid ja üksusi huku eest. Järeldus on, et Nõukogude Balti laevastik osutas palju rohkem vastupanu, kui ootasid Saksa operatsiooniplaanijad.⁴⁰

Veelgi olulisem oli see, et värskelt laiendatud Kogula lennuväli Kuresaare lähedal pakkus ootamatu abivahendi kaugpommitajatele, et need jõuaksid Saksamaa pealinna Berliinini, samal ajal kui Saksamaa juhtkond arvas ja kuulutas ka oma rahvale, et NSV Liit on kokkuvarisemise äärel.

On tõepoolest fakt, et kümnekond Kuressaare lähedal baseerunud Nõukogude kaugpommitajat tegid Saaremaalt mitu õhurünnakut Berliinile. Nende pommireidide sõjaline väärtus on küsitav, kuid nende psühholoogilist ja poliitilist mõju NSV Liidus ja Saksamaal ei tasu

⁴⁰ Haupt ja Welsh, *Army Group North*, 100.

alahinnata: Saaremaa kujutas endast nii poliitilist kui ka sõjalist ähvardust. Sakslased lihtsalt pidid Saaremaa ja sealsete Nõukogude üksustega kiiremas korras tegelema, et vältida sõda toetava avaliku arvamuse kahjustamist.

Ka 1944. aasta sissetungil oli sõjalis-poliitiline eesmärk. Punaarmee Riia operatsiooni peaesmärk oli kogu NSV Liidu territooriumi tagasi-vallutamine ja kõigi „fašistide“ väljakihutamine ning selle üks osa oli Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saarte ründamine. Teine Nõukogude väejuhatuse strateegiline eesmärk oli kõigi Saksa vägede ja üksuste hävitamine. Niisiis oli sissetung Saaremaale ootuspärane ja vältimatu.

Kaitsjate, s.o sakslaste seisukohalt muutus Saaremaa roll 1944. aasta juulist septembrini, kui Punaarmee Balti rinded hõivasid Balti riigid. Enne seda oli Saaremaale paigutatud väike garnison, kes julgestas rannikut ja tegi seal vaatlust, ja üks sõjavangilaager. Õieti oli see üks üsna vaikne tagalaala. Kuid pärast Punaarmee augustikuist rünnakut Tartu suunas, Väikese Emajõe lahingut septembri keskel ning NSV Liidu ja Soome vaherahu 19. septembril 1944 pidi väegrupp Nord Eestist üsna kiiresti evakueeruma, et moodustada uus kaitseliin Riia ees ja püüda seal Punaarmee edasiliikumist peatada. Nagu 1917. aastal, oli Saaremaa Riia mereühenduste lukk. Ülemvõimu kaotamine Liivi lahe põhjaosa üle võis ohustada Saksa operatsioone lahe lõunakaldal. Saksa väejuhatusel ei olnud muud võimalust kui täiendada saarel olevaid üksusi uute vägedega.

Kokkuvõttes olid operatsioonieesmärgid Saaremaal erinevad, sest kaitsjatel ja ründajatel olid erinevad sihid. Kuid üldine eesmärk näib kõigi kolme operatsiooni puhul olevat muutumatu. Ajendiks näib kõigil juhtudel olevat olnud Liivi lahe valdamine, kusjuures kaitsja eesmärk oli hoida kontroll oma käes ja ründaja eesmärk see endale võita. Kõigil kolmel juhul põhines Liivi lahe valdamine Saaremaa valdamisel, sest Lääne-Eesti saared kontrollisid veealasi Eesti ja Soome vahel.

Pealetung on ülema praktiline vahend eelise saavutamiseks, ründehoo hoidmiseks ja initsiatiivi haaramiseks.

Saaremaa vallutamiseks on vaja organiseerimist, vahendeid ja tahet. Hästi ette valmistatud vaenlase alistamiseks peab ründaja saarele tooma oma lahingujõud ja nende teenindusüksused. Kõigil kolmel juhul oli kaitsjale juba plaanimisfaasis selge, et tal ei ole piisavalt vägesid, mida

paigutada vaenlase kõige tõenäolisematesse maabumispaiikadesse. Samuti oli vaja kaasata ründeüksused, et maabumine tagasi lüüa. Kõigil kolmel juhul plaanisid saare komandandid eelpaigutada üksused oletatavatesse maabumispaiikadesse ja tuua (pärast maabumist) maabumispaiikadesse täiendusi, et vaenlast ohjeldada ja takistada tal oma rünnakut sügavuti laiendada või paremal juhul purustada ta võimalikult maabumispaiiga lähedal. Enam-vähem seda lootsid kõik kolm kaitse korraldajat oma plaanidega saavutada.

Sakslaste dessandi ajal 1917. aastal oli selle tõrjumine Vene vägede ülemale väga raske ülesanne. Venemaa poliitilise keerise haripunktis, kui saarel olevate sõdurite võitlusvaim oli väga madal, algasid tema taktikalised probleemid kohe, kui ta ei suutnud Saksa dessanti tagasi lüüa Tagalahe piirkonnas olevate üksustega. Katse rünnata maabunud Saksa üksusi ei õnnestunud kordagi isegi siis, kui sakslaste tuletoetus oli väga vähene. Ilmselt ei tahtnud Vene sõdurid lihtsalt peale tungida ja kindlasti ei tahtnud nad võidelda. Niigi halb olukord halvenes veelgi, kui sakslased tegid ka teise maabumise, mis andis neile juurdepääsu venelaste ühendusteedele tagalaga, Muhu saarele, nende tagauksele ja ainsale väljapääsule saarelt, andes seega võimaluse tõkestada venelaste taganemistee oma hädaorust.

Orissaare ja Väikese väina tammi Saaremaa-poolse otsa kiire vallutamine andis sakslastele taktikalise eelise, kuid otsustava tähtsusega oli maabunud Saksa vägede ülema käsk välja murda peamiselt sillapealt Tagalahe ümbruses. Saksa ekspeditsioonikorpus ülem oli veendunud, et Tagalahe ja Väikese väina tammi juures tehtud edukate maabumistega suudab ta hoida survet segadusse aetud Vene kaitsjate vastu ja võtta neilt vähimagi vastupanusoovi. Ta kasutas ära ründehoogu ja tal oli õigus. Julge otsus andis sakslastele soovitud tulemuse. Venelased olid kaotanud võitlustahte ning nad muutsid oma operatsioonieesmärgi, mis seni oli olnud end sakslaste vastu kaitsta. Uus eesmärk oli jääda väena ellu ja põgeneda katastroofi eest üle Väikese väina tammi, millele aga sakslased olid juba punni ette pannud.

Sakslaste rünnak üle Väikese väina tammi Muhu saarele 16. septembril 1941 on hea näide sellest, kuidas Saksa doktriin ohutas taktikalise eesmärgi saavutamiseks peaaegu äärmuslikku ründevoimu ja seega

ka väga kõrget valmisolekut riskeerida – see aga tähendab kaotusi. Sööst üle väinatammi Punaarmee tule all oli uljas, aga kaotusterohke. Kuid see oli vägagi kooskõlas sellega, mida oodati sõja alguses Saksa sõduritelt ja nooremohvitseridelt.

1944. aastal seisis sakslaste Lääne-Eesti saarte komandandi ees samuti väga raske ülesanne. 23. jalaväediviis oli kaotusi kandnud diviis, millel polnud piisavaid võimeid Lääne-Eesti saari kaitsta, sest enamik, kui mitte kõik tema üksused tuli killustada, et julgestada või vähemalt jälgida kõige ohtlikumaid võimalikke maabumispaidu. See jättis talle väga vähe (kui üldse) reserve, et tihendada oma hõredaid kaitseliine rannikul. Ta teadis samuti, et tema tähtsaim eesmärk on julgestada Sørve poolsaart ja takistada Punaarmeed vallutamast selle tippu. Seetõttu lubas väegrupi Nord ülemjuhatus saarte komandandil loovutada maa-alasid ja võita võimalikult palju aega, kuid tal ei lubatud kõigi oma vägedega riskida. Teisisõnu, temalt oodati, et ta hoiab väiksemaid saari, s.o Muhu- ja Hiiumaad nii kaua kui võimalik. Kui venelased olid juba Saaremaal maabunud, pidi ta läbi viima klassikalisi viivitusoperatsioone, vahetades loovutatud maa-alad võidetud aja vastu.

Punaarmeel olid kõik eelised: nad otsustasid, millal rünnata ja kus rünnata, ning nad suutsid soovi korral saavutada õhuülekaalu ja nad said rünnakut toetada merejõudude ja logistikaga. Viimaks ründaski Punaarmee laial rindel mitmest maabumispaidast ja võttis sellega Saksa komandandilt reaalse võimaluse kõik maabumised tagasi lüüa. Tulemuseks oli see, et sakslased pidid leppima venelaste maabumisega Saaremaal ja minema Punaarmee tagasitõrjumiselt üle viivitusoperatsioonidele, loovutades initsiatiivi Punaarmeele.

Lõpuks on kolmele juhtumile ühine see, et kuna kaitsjatel puudusid piisavad ründevõimed maabumiste tagasitõrjumiseks, pidid nad loovutama initsiatiivi ründavale vaenlasele.

Üllatus on tahtlikult tekitatud või juhuslikust ootamatusest põhjustatud segaduste tagajärg.

Iga väejuht sooviks mõistetavail põhjustel kaasata oma operatsiooniplaani ka üllatusmomendi. Üllatus võib tabada vastast ettevalmistamatult, kusjuures üllatusega võib saada initsiatiivi ja hoogu juurde isegi olukorras, kus muidu ollakse arvulises vähemuses. Üllatus võib olla väga

jõudusid säästev vahend, et muuta otsustaval hetkel oma ja vaenlase jõudude vahekorda.

Üllatuslikud taktikalahendused olid kolmel käsiteldaval operatsioonil harvad. Enamik operatsioonietappe ja taktikaotsuseid langetati üldiselt heas kooskõlas selleaegse taktika ja doktriinidega. Siiski tõusevad esile üksikud juhtumid.

Esiteks Saksa väljamurre Tagalahe-äärsetelt sillapeadelt, mida on juba eespool käsitletud seoses pealetungipõhimõttega.

Järgmine huvitava üllatusmomendi näide on 1944. aasta operatsioonist. Kui 1941. aastal alustas Saksa 61. jalaväediviis Muhumaa vallutamise ja sealt klassikalise raskuspunkti-rünnakuga Saaremaale üle Väikese väina tammi, siis Punaarmee hõivas enne Saaremaale tungimist Muhu- ja Hiiumaa sünkroniseeritud operatsiooniga. Kuna mõlemad väiksemad saared olid Punaarmee kontrolli all, pidi Saksa komandant oma riskivõimaluse ümber hindama. Ta pidi oma napid jõud veel rohkem killustama, et seista vastu ründeohule nii idast Muhumaalt kui ka põhjast Hiiumaalt. Kui Punaarmee lõpuks üle väinade tuli, toimus see Nõukogude pealetungidoktriini vaimus – rünnati laial rindel ja edundati kohtades, kus oli võimalik edu saavutada. Saksa komandandi reservid olid napid ja ebapiisavad ning kuna Punaarmee üksused maabusid mitmes kohas peaaegu ühel ja samal ajal, pidi ta initsiatiivi Punaarmeele loovutama ja oma väed välja tõmbama, et tagada oma lahinguvõime säilimine hilisemaks etapiks. Tegelikult sundis see Saksa komandanti kindral Schirmerit alustama viivitusoperatsioone kohe, s.t mõnevõrra varem, kui ta oli plaaninud.

Paindlikkus on võime uue olukorra tekkides end valmilt muuta – see koosneb väledusest, reageerimisvalmidusest, kerksusest ja kohanemisvõimest.

Iga rünnaku esimesed etapid sisaldavad riskifaktorit. Seetõttu kuuluvad rünnaku plaanimisprotsessi abinõud ettearvamatus vähendamiseks, nende hulgas mitte kõige viimasena reke vaenlase positsioonide tuvastamiseks, vaenlase positsioonide nõrgendamine, varjatud liikumine kokkupuuteni vaenlasega jne. See ei ole võimalik meredessandi ettevalmistamise ajal, sest operatsioonijulgestuse alalhoidmiseks peab varjama, kus ja millal rünnak toimub. Selle asemel toetus Saksa 1917. aasta plaan

käsuliini alumisele otsale, kes pidid lahinguväljal omavahel koostööd tegema ja oma tegevust koordineerima. See võime vähendas maabumiskaost märgatavalt ja niipea, kui Saksa sõduritel oli kindel maa jalge all, liikusid nad ohtlikust kaldatsoonist maastikule, kus venelased ei saanud neid enam jälgida. Kuid see võime ei olnud piiratud ohvitseride tasemega. Võime kohandada liikumisi ja tegutseda vastavalt võimalustele sisaldus Saksa doktriinis ja ka sõdureid julgustati selleks juba väljaõppel.

Saksa doktriin, mis toetus madalamate juhtimistasandite initsiatiivikusele ja toetas agressiivsust, kavaldas venelased vaimselt üle. Maabumismisvõõndit ümbritsevad Vene roodud olid sakslaste ründevalmiduseks ette valmistamata ning liiga aeglased, et rakendada toimivaid vastumeetmeid. Teine näide paindlikkuse põhimõttest on kapten Ritleri juhtimine ja juhivõimed planeerimata ja ootamatu Tehumardi lahingu ajal. Lahing on küll hästi tuntud, kuid selle lähivõitluse iseloomu tõttu on raske kindlaks teha, kuidas kõik tegelikult toimus. Siinses kontekstis pööratagu aga tähelepanu paindlikkusprintsibile – võimele tulla ilma ette valmistamata toime uue olukorraga.

Kapten Ritter osales lahingutes ka Muhu saarel. Ta oli suurtükiväeohvitser ja patarei ülem, mille Nõukogude sõdurid olid vallutanud, kusjuures ta ise pääses napilt. Saaremaale naastes oli ta valmis üle võtma mõne teise suurtükiväeüksuse juhtimise, kuid 67. grenaderirügemendi ülem määras ta selle asemel hoopis II pataljoni, jalaväeüksuse ülemaks, milleks teda polnud kunagi välja õpetatud. Sellest hoolimata tuli ta oma uues ametis väga hästi toime ja seda pataljonile kõige raskema ülesande täitmisel – viivituslahingus. Ta suutis seda teha, sest ta tundis Saksa doktriini ja sai sellest aru ning usaldas oma kompaniiülemaid, kes koordineerisid oma tegevust omavahel ja viisid ellu tema kavatsust.

Kui ta marssis Sõrve positsiooni poole oma sõdurite eesotsas, tegi ta seda nii sellepärast, et teadis, et võib juhtuda midagi ootamatut, ning ta pidi olema esireas nägemaks toimuvat, enne kui see tabab teda ja tema sõdureid.

Kui kaks kolonni kohtusid, oli sakslastel eelis. Nad eeldasid, et vaenlase jõud võivad välja ilmuda, ning olid teinud ettevalmistusi ja võtnud tarvitusele ettevaatusabinõud. Punaarmeelehel seevastu polnud ei tiivaega tagalajulgestust, sest nad ei oodanud, et kohtavad vaenlast. Kui nad

kohtasid, siis pelgast vaprustest enam ei piisanud. Saksa ülem oli andnud juhtnöörid ja tema mehed said tema kavatsusest aru ning tegutsesid sellele vastavalt. Nõukogude sõdurid reageerisid ning võitlesid visalt ja hästi, kuid neil polnud muud plaani kui ise ellu jääda. See ongi erinevus lahingu võitmise ja kaotamise vahel.

Kokkuvõtteks

Kolmel kirjeldatud juhtumil keskendusid mõlemad pooled, nii ründajad kui ka kaitsjad, hoolikalt sellele, kuidas olla võimelised lahingut võitma. Nad analüüsisid oma üksuste võimeid ja uurisid vaenlase oletatavat seisukorda ja tema tegutsemisajendeid, ning nad uurisid maastikku, et otsustada, kuidas oma jõude kõige paremini rakendada. Nad tegid tule ja liikumise plaane, et tagada kas piisavalt suurte kaotuste tekitamine vaenlasele, et ta oleks sunnitud peatuma, või eelistatavalt vaenlane hävitada.

Küsimus on: miks on eri ajalooperioodidest hoolimata neil operatsioonidel sarnasusi? Kõigil kolmel juhul olid rünnakud ootuspärased. 1917. aastal teadis venelaste peakorter Kuressaares väga hästi, et Saksa rünnak on kohe algamas ning sakslased isegi maabusid Tagalahes, nagu venelased olidki ette näinud. 1941. aastal toimus sakslaste rünnak Muhumaale ja Saaremaale 14. septembril laias laastus umbes kuu aega pärast Mandri-Eesti vallutamist, nii et Nõukogude garnison Lääne-Eesti saartel teadis, et see rünnak saab lõpuks teoks. See andis garnisonile piisavalt aega, et oma kaitse vastavalt ette valmistada. Pilt oli samasugune 1944. aastal. Nõukogude vägede rünnakut oli oodata, samuti Väinamere ületamist Mandri-Eestist. Lääne-Eesti saarte Saksa komandandil oli ettevalmistusteks vähem aega kui 1917. või 1941. aastal, kuid vähemalt teoreetiliselt oli tema käsutuses palju rohkem mehi kui kummalgi varasemal kaitsjal. Asi on selles, et kuigi kõik kolm kaitsjat olid ennast ette valmistanud, kaotasid nad lõpuks ründajatele. Kas see on kokkusattumus?

On tähelepanuväärne, et Sõrve poolsaar ja Väikese väina tamm näivad kutsuvat lahingut pidama. Kõigil kolmel korral oli Sõrve poolsaare oma kontrolli all hoidmine või vallutamine nii kaitsjate kui ka ründajate prioriteet. Sellele on kaks usutavat selgitust. Sõrve poolsaare tipust

sai kontrollida sissepääsu Liivi lahele. Sellele lisaks on mõistagi veel üks võimalik seletus, nimelt et kaitsja sai ära kasutada Sørve poolsaare kitsast kaela, et võtta vaenlaselt võimalus tema arvulist ülekaalu ära kasutada või vähemalt seda takistada, sest seal puudus ruum vägede liigutamiseks. Samal ajal pidi kaitsja tunnistama, et sel kombel maastikule toetudes loovutab ta tegevusvabaduse vaenlasele. On mõistlik oletada, et Saaremaa ja Väikese väina tammi oma kontrolli all hoidmine on hädavajalik igale sõjaväeorganisatsioonile, mis tahab vallata Saaremaad. Samamoodi, kui keegi tahab alaliselt kontrollida juurdepääsu Liivi lahele, on Sørve poolsaare valdamine hädavajalik.

Samuti on huvitav, et 1941. ja 1944. aasta liikumisplaanid on peaaegu identsed nii kaitsjate kui ka ründajate seisukohalt. Mõlemal juhul oli maastik taktikalise liikumise koordineerimiseks jaotatud idast läände kulgevate kokkupuute- ja eraldusjoontega ühtlasteks osadeks, millega ristusid ettekandejooned (harvemini ka viivitusjooned).⁴¹ Pilt on hästi kooskõlas Nõukogude doktriiniga, kuid palju vähemal määral Saksa raskuspunkti-kontseptsiooniga, mis nõuab põhijõupingutuse määratlemist. Seda ei tehtud ei 1941. ega ka 1944. aastal. Mõlemal korral jaotas operatsiooni juht oma üksused ühtlaselt. Kõige ilmsem seletus sellele on, et maastik dikteeris taktikalahendused. Saaremaal ei ole selliseid maastikuelemente nagu jõed ja järved, kungastikud või sood ja rabad (peale väikese ala lääne pool Kuressaaret), mis võimaldaksid vaenlase liikumist suunata, ega ka domineerivaid maastikuelemente, mida kasutades kaitsja saaks peatada vaenlase edasiliikumise. Vastupidi, ründaja saab lihtsasti mööduda ükskõik millisest positsioonist või varitsusest, sest saar on selleks liiga lai, et käsutuses olevate vägedega luua ja ette valmistada sidus kaitseliin. Seega on kohane väita, et maastik või õieti maastikuelementide nappus mõjutas märkimisväärselt 1941. ja 1944. aasta taktikalahendusi.

⁴¹ Taktikaterminid: kokkupuute- ja eraldusjoon (ingl *boundary line*, sks *Nahtstelle* või *Trennungslinie*, ka *Grenze*) – juhtimismeede, mis tavaliselt märgitakse (kaardile) tuvastatavate maastikuelementide järgi, et piiritleda alluvate üksuste taktikalised vastutusala; ettekandejoon (ingl *report(ing) line*, sks *Meldelinie*) – kaardile märgitud joon, millele jõudes üksused peavad ette kandma oma kõrgemale staabile; viivitusjoon (ingl *phase line*, sks *Verzögerungslinie*) – siin sõjalise operatsiooni juhtimise meede viivitusoperatsiooni ajastamiseks. (*Toimetaja märkus*, vt: *Militärisches Studienglossar, Englisch, Teil I* (Hürth: Bundessprachenamt, 1996), 184, 860, 765.)

Teisalt oli 1917. aasta operatsioon „Albion“ selgelt sõjanduslik uuendus. Saksa planeerijad suutsid luua plaanimismenetluse, mis isegi tänapäeval on laialt tunnustatud ühendoperatsioonide plaanimise aluspõhimõtetenä. Võib väita, et niipea kui maavägi oli laevadele paigutatud ja operatsioon käivitatud, võitles üks väeliik sõltumatult teise väeliigi taktikalise tegevusest. Kindlasti oli olukordi, kus vastastikku osutati toetust või seda isegi kooskõlastati, kuid need olid erandiks. Üldmuljet operatsioonist „Albion“ see aga ei muuda. Operatsioonil oli ühtne juhtimisstruktuur ja selle liikumisplaan oli hästi kooskõlastatud mõlema väeliigi ja nende õhuväeüksuste vahel.⁴²

1941. ja 1944. aastal olid asjaolud selgelt muutunud. Sidevahendid võimaldasid nüüd viivituseeta ja reaalajas kooskõlastada jalaväelaste, lendurite ja mereväelaste tegevust. Eriti õhutoetuse kooskõlastamine Luftwaffe ja Saksa maaväe vahel olid kooskõlas nende üldise doktriiniga.⁴³ Vastastikku staapidesse määratud läviohvitserid võimaldasid nii etteplaanitud operatsioone kui ka kooskõlastamist reaalajas ja lennukite suunamist maaväe otseseks lähiõhutoetuseks. Hea näide on Luftwaffe toetus Muhumaa ründamise ajal ja Saaremaa lahingute esimeses etapis.

Kõigi kolme operatsiooni taktikalisi maaväeliikumisi eraldi vaadeldes on näha, et kõik võitlevad pooled järgisid oma kehtivate doktriinidega paika pandud taktikapõhimõtteid oma parimas suutlikkuses ning kohandades neid aja ja koha taktikalise olukorraga. Kuid sõda ei ole ratsionaalne nähtus ja võitjat ei ole alati võimalik ennustada. Inimlikud tegurid, nagu paanika, viha, kangekaelsus, kättemaksuhimu ja arrogants, või ka lihtne kokkusattumus – ehk hõõrdumine, nagu seda nimetas Clausewitz – otsustavad sageli vaenutegevuse tulemuse.

Võitlusvaimu säilitamine on seetõttu tõstetud üheks keskseks sõjapidamisõhimõtteks. Kõigi kolme operatsiooni puhul on palju näiteid võitlusvaimu mõjust. Kõige silmapaistvam on ilma kahtluseta venelaste jõuetus 1917. aastal. Enamasti ollakse nõus, et 1917. aastal ei võidelnud Vene üksused Saaremaal hästi. Käesoleva artikli seisukohalt ei ole nii

⁴² 1941. ja 1944. aastal tõusis ühendoperatsiooniaspekt vähem esile, sest mõlemad operatsioonid olid maaväeoperatsioonid, mida toetasid teised väeliigid.

⁴³ Saksa sõjapäevikute järgi otsustades ei olnud Nõukogude poole tõhusus jõudnud samale tasemele.

tähtis näidata näpuga ülemale, kes ei olnud otsustaval hetkel kohal, või süüdistada sõdurite komiteesid. Ükskõik mis põhjusel ei tulnud venelased toime ühise ülesande ja oma eesmärkide teostamisega ning kaotasid seetõttu võimaluse muuta olukord enda kasuks. Arvatavasti nad lootsid, et lahingut vältides suudavad nad minema hiilida. Selle asemel jätsid nad oma saatuse Saksa sissetungijate hooleks ja kaotasid.

1941. aastal olid võitlusvaimu puudumise süüdistused jälle päevakorral. Allikad näitavad, et Punaarmee kõrgeim poliitohvitser Saaremaal süüdistas saart Saksa 61. jalaväediviisi vastu kaitsnud 3. üksikut laskurbrigaadi arguses.⁴⁴ Tema väide ei vasta tõenäoliselt tõele. Saksa diviisi ei olnud jalutuskäigul roheluses. Nad kandsid märkimisväärseid kaotusi ja Saksa allikates ei ole märke selle kohta, et Punaarmee üksused Saaremaal oleksid olnud demoraliseerunud. See oli vihane võitlus ja Nõukogude kaitsjad võitlesid ilmselt hästi. Lõpuks oli varude otsalõppemine Punaarmee alistumise peamine põhjus.

Lahinguväljal on sõjaudu ja hõõrdumine sõdurile sõja tegelikkus. Mõttetu ja võimatu on ülematelt oodata, et nad saavad lahinguväljal kogu teabe ja kasutavad seda õigel ajal, et langetada lõplikke ja ratsionaalseid otsuseid. Soovmõtlemine – või ka oma alluvate mitteusaldamine – võivad sundida ülemat üksikasjalikult korraldama oma üksuste tegevust ning ette plaanima eelseisva operatsiooni igat sammu. Kuid see on määratud nurjumisele. Lahingu alguses puhkeb alati kaos. Enamasti võidab lõpuks selle alluva üksuse ülem, kes haarab algatuse ja muudab kaose sõjaliseks korraks ja tõhususeks. See eeldab, et alluva üksuse ülem mõistab oma ülesannet täites ülema üldist kavatsust ning toetub teadmisele, et käsu-liinis kõrgemal olivad usaldavad teda ja tema sõdureid.

Riigid ja nende sõjaväed on juhtnööridena ülematele aja jooksul välja arendanud sõjalised doktriinid ja juhtimispõhimõtted, mis toetavad nende otsuselangetamist ja kooskõlastavad jõupingutusi. Mõnikord – ka siis, kui mõni plaan on koostatud vastavalt doktriinile ja parimatele kogemustele toetudes – võib juhtuda ootamatu. Ülemat võib üllatada nii

⁴⁴ Seda nimetatakse artiklis 1941. aasta Lääne-Eesti saarte lahingute kohta, vt Vladimir Makkaveev, „Ezel island torpedo boats in August 1941. Battles for the Moonsund archipelago,“ <https://rozavetrovsibir.ru/en/residence-permit/torpednye-katera-ostrov-ezel-avgust-1941-god-boi-za-moonzundskii-arhipelag/>, 5. aprill 2022.

see, et tema üksuste tegevusel ei ole kavatsatud ja oodatud mõju vaenlase käitumisele, kui ka see, et plaanitud koostöö jalaväe ja tuletoetusüksuste vahel osutub ebatäpseks või nurjub täiesti. Lihtne ja otsene üllatus on osa sõja tegelikkusest. Ilmselt on paindlikum pool see, kes suudab taastuda kõige kiiremini, nagu seegi, kelle plaanides ja struktuuris on piisavalt kerksust.⁴⁵ Lahingud Saaremaal 1917., 1941. ja 1944. aastal – maastiku ärakasutamine, ülemate suutlikkus teha julgeid otsuseid ning alluvate üksuste tahe ja suutlikkus neid ellu viia – näivad neid tähelepanekuid kinnitavat.

Ingliseelsest käsikirjast tõlkinud Mari-Leen Tammela ja Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiivid

Saksamaa liiduarhiiv (BArch)

N 476 Heydenreich, Leopold (Major)

PH 8-I Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee

PH 10-II Infanterie-Regimenter der Preußischen Armee

RH 19-III Oberkommando der Heeresgruppe C, Heeresgruppe Nord, Heeresgruppe Kurland

RH 20-18 Armeeoberkommando 18

RH 26-23 23. Infanterie-Division / 23. Infanterie-Division (neu)

RH 26-61 61. Infanterie-Division / 61. Volks-Grenadier-Division

Kirjandus

Barrett, Michael B. *Operation Albion: the German conquest of the Baltic Islands. Twentieth-century battles.* Bloomington: Indiana University Press, 2008.

DiNardo, Richard L. „Huns with Web-Feet: Operation Albion, 1917,“ *War in History* 12, no. 4 (2005): 396–417.

Germany and the Second World War, 8. kd, *The Eastern Front 1943–1944: the war in the east and on the neighbouring fronts*, toim. Karl-Heinz Frieser, Barry

⁴⁵ Alexander With, „Debat: 10 grundregler fra krigshistorien,“ 24. august 2020, <https://krigs-kunst.dk/2020/08/24/10-grundregler-fra-krigshistorien/>, 5. aprill 2022.

- Smerin ja Barbara Wilson, Militärgeschichtliches Forschungsamt. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945: a General Outline*, toim. Pjotr Pospelov, Mušeg Minasjan jt. Moskva: Progress Publishers, 1974.
- Gross, Gerhard P. „Unternehmen „Albion“ – Die erste „joint operation“ deutscher Streitkräfte,“ *Militärgeschichte – Zeitschrift für historische Bildung* 3 (2004): 4–7.
- Gross, Poul. *Krigen i Østersøen 1939–1945*. Kopenhagen: Forsvarsakademiet, 2014.
- Haupt, Werner ja Welsh, Joseph G. *Army Group North: the Wehrmacht in Russia 1941–1945*. Schiffer Military History. Atglen, PA: Schiffer, 1997.
- Hiio, Toomas. „Combat in Estonia in 1941.“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle, 413–430. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006.
- Hiio, Toomas. „Combat in Estonia in 1944.“ – *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*, toim. Toomas Hiio, Meelis Maripuu ja Indrek Paavle, 1035–1094. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006.
- Johnson, Frank L. „The Principles of War,“ *Naval War College Information Service for Officers* vol. 4, no. 2 (October, 1951).
- Konradsen, H. B. „Amfibieoperationer,“ *Krigsvidenskabeligt Selskab*, 8 June 1961 (<https://krigsvidenskab.dk/emne/amfibieoperationer>).
- Melzer, Walther. *Kampf um die Baltischen Inseln 1917–1941–1944*. Die Wehrmacht im Kampf 24. Neckargemünd: Kurt Vowinckel Verlag, 1960.
- Plocher, Hermann. „The German Air Force versus Russia, 1941,“ USAF Historical Division, Aerospace Studies Institute, Air University, Study 153, July 1965.
- Rasmussen, Peter Hertel. „Erobringen af de baltiske øer efteråret 1941,“ *Krigshistorisk Tidsskrift* 3 (1975): 21–35.
- Reek, Nikolai. „The Defence and Conquest of Saaremaa in 1917.“ – *General Nikolai Reek Writings on Operations and Leadership including Operation Albion and Battle of Cēsis*, toim. Art Johanson, 184–375. Tartu: Baltic Defence College, 2021.
- Ritter, Klaus. „Erinnerungen an die Kämpfe auf Ösel und Sworbe im Herbst 1944.“ – *Halten biz zum letzten Mann – Der Kampf um Ösel – Erinnerungen*

an die Jahre 1941–1946. Büsum: Interessengemeinschaft „Ösel 1941–1944“, 2004.

Staff, Gary. „Operation Albion: The Attack on the Baltic Islands: part I, 18 September – 12 October 1917; part II, 13 October – 16 October 1917; part III, Afternoon 16 October 1917 – 24 January 1918,“ www.gwpda.org/naval/albion1.htm, 8. aprill 2022.

Zacher, Benedikt Raimund. „Operation ALBION 1917: A case study of Planning, Mission Command and Morale.“ – *Ad Securitatem: the best essays by course participants at the Baltic Defence College academic year 2018/19*, 81–102. [Tartu: Baltic Defence College, 2019.]

Ziemke, Earl F. *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the east*. Army Historical Series. Washington D. C.: Office of the Chief of Military History, 1968.

Thiele, Gregory A. „Why Did Gallipoli Fail? Why Did Albion Succeed? A Comparative Analysis of Two World War I Amphibious Assaults,“ *Baltic Security and Defence Review* vol. 13, issue 2 (2011): 128–161.

Tillotson, H. M. *Finland at Peace & War*. Wilby, Norwich: Michael Russell, 1996.

Veebilehed

Makkaveev, Vladimir. „Ezel island torpedo boats in August 1941. Battles for the Moonsund archipelago,“ <https://rozavetrovsibir.ru/en/residence-permit/torpednye-katera-ostrov-ezel-avgust-1941-god-boi-za-moonzundskii-arhipelag/>, 5. aprill 2022.

With, Alexander. „Debat: 10 grundregler fra krigshistorien,“ 24. august 2020, <https://krigskunst.dk/2020/08/24/10-grundregler-fra-krigshistorien/>, 5. aprill 2022.